

Ιωάννης Θ. Φραγκόπουλος*

ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ
ΧΩΡΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΩΝ ΚΛΑΣΙΚΩΝ: MARX, WEBER, DURKHEIM

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο παρόν άρθρο επιχειρείται να εκτεθούν με σαφή συστηματικό και συγκριτικό τρόπο οι απόψεις των κλασικών θεωρητικών της κοινωνιολογικής ανάλυσης (Μαρξ – Έγκελς, Βέμπερ και Ντυρκάιμ) για το αστικό φαινόμενο. Θεωρώντας ότι η επίδραση του έργου τους ήταν σημαντική –ιδιαίτερα μετά το 1960–, καταβάλλεται προσπάθεια να αναδειχθεί το θεωρητικό πλαίσιο «ανάγνωσης» του αστικού φαινομένου ως συμβολή στη διαυγέστερη αναζήτηση των σύγχρονων εννοιολογήσεων της κοινωνικής επιστήμης του χώρου. Αρχικά, παρουσιάζεται η μαρξιστική προσέγγιση της θεωρίας περί καταμερισμού της εργασίας (μορφές παραγωγής – ιδιοκτησίας και χώρος, πόλη / ύπαιθρος, αστοί / προλετάριοι, αλλοτρίωση). Στη συνέχεια, αναλύονται οι απόψεις του Μ. Βέμπερ και οι μορφές οικονομικού και πολιτικού εξορθολογισμού της δυτικής μεσαιωνικής πόλης, όπως τεκμηριώνονται στο έργο του «Η πόλη». Τέλος, αναδεικνύονται οι θέσεις του Ντυρκάιμ και ο προβληματισμός της συγκρότησης της συλλογικής ζωής μέσω της εμπειρικής – μορφολογικής προσέγγισης της σύγχρονης πόλης. Αντί επιλόγου επιχειρούμε μια συγκριτική προσέγγιση των απόψεων των κλασικών και ιδιαίτερα των Μαρξ – Έγκελς και Βέμπερ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο παρόν άρθρο επιχειρούμε να παρουσιάσουμε με σαφή, συστηματικό και συγκριτικό τρόπο τις απόψεις των κλασικών θεωρητικών της κοινωνιολογικής ανάλυσης για το χώρο τόσο τον αστικό όσο και τον ύπαιθρο. Βέβαια, ως απαρχή της κοινωνιολογίας του χώρου θεωρείται η οικολογι-

* Εντεταλμένος Διδάσκων Κοινωνιολογίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

κή προσέγγιση της σχολής του Σικάγο των αρχών του εικοστού αιώνα. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι οι πιο πρόσφατες θεωρήσεις του αστικού φαινομένου, ιδίως μετά το 1960, αγνοούν και δεν είναι το αποτέλεσμα αναστοχασμού του έργου¹ των θεμελιωτών της κοινωνιολογίας, όπως των Μαρξ - Έγκελς, του Βέμπερ και του Ντυρκάιμ. Στόχος μας, λοιπόν, στο παρόν άρθρο δεν είναι η ανάπτυξη της σκέψης των κλασικών μέσα από τους συγγραφείς που επηρεάστηκαν από τη σκέψη τους, αλλά η αναλυτική, συγκριτική και συνθετική προσέγγιση του έργου τους για το χώρο με βάση τις «πηγές», δηλαδή το πρωτότυπο έργο των συγγραφέων αυτών. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι δεν θα αναφερθούμε σε έργα με σημαντική συνεισφορά στην ανάλυση του έργου των κλασικών, όπως είναι το έργο των D. Harvey, H. Lefebvre και M. Castells. Αυτό πιστεύουμε ότι θα αναδείξει, αφενός, τη θεμελιακή προβληματική του κοινωνικού περί χώρου προβληματισμού των κλασικών και, αφετέρου, την επικαιρότητα του έργου τους στο σύγχρονο προβληματισμό για το χώρο.

Έχουν άραγε σχέση επιστημολογικής συνάφειας με τις κλασικές προσεγγίσεις του χώρου τα σύγχρονα ζητήματα που αφορούν την παγκοσμιοποίηση του καπιταλισμού, τη μετανάστευση και τις μειονοτικές ομάδες που «στεγάζει» και ίσως «μορφοποιεί» κατά ένα τρόπο ο χώρος; Δεν ισχυριζόμαστε ότι θα μπορούσαμε να απαντήσουμε σε τέτοιου είδους ερωτήματα στα πλαίσια του άρθρου αυτού. Πιστεύουμε, όμως, ότι, αναδεικνύοντας τα βασικά εννοιολογικά εργαλεία των επιστημολογικών παραδειγμάτων των κλασικών, δείχνουμε την επικαιρότητα και την αναλυτική τους δυναμική για την κατανόηση των φαινομένων του σήμερα.

Από άποψη μεθοδολογίας εργαζόμαστε με βάση τα θεμελιώδη κείμενα αστικής ανάλυσης των κλασικών επιχειρώντας, ταυτόχρονα, να ορίσουμε το θεωρητικό πλαίσιο (θεωρίες και έννοιες) «ανάγνωσης» του αστικού φαινομένου. Έτσι, εργαζόμαστε σε τρεις χρόνους: αρχικά αναλύουμε τη μαρξιστική προσέγγιση της θεωρίας περί καταμερισμού της εργασίας, στη συνέχεια αναφερόμαστε πιο εκτεταμένα στον Βέμπερ και στις μορφές εξουσίας που αναδύονται στη μεσαιωνική πόλη διά μέσου της έννοιας του εξορθολογισμού και, τέλος, αναφερόμαστε στον Ντυρκάιμ και στον προβληματισμό της συγκρότησης της συλλογικής ζωής μέσω της εμπειρικής – μορφολογικής προσέγγισης της σύγχρονης πόλης. Ως επίμετρο αυτών των τριών διαφορετικών προσεγγίσεων, επιχειρούμε μια συνθετική και

1. Για μια περιεκτική παρουσίαση και σχολιασμό του έργου τους, βλ. Van Meter (1994, σσ. 129-162, 225-284, 325-354).

συγκριτική παρουσίαση των απόψεών τους, η οποία στοχεύει στην καλύτερη κατανόησή τους και στη διαυγέστερη αναζήτηση των κυριότερων σύγχρονων εννοιολογήσεων του αστικού φαινομένου.

Τι υποστηρίζουν οι κλασικοί για το χώρο και ειδικότερα για την πόλη;² Αποτελεί άραγε ένα υπόβαθρο (surround) της δράσης των υποκειμένων ή διαθέτει μια δυναμική στη διαμόρφωση των ευρύτερων μετασχηματισμών; Ποιες διαφορές έχουν μεταξύ τους οι κλασικοί όσον αφορά τη θεωρία του χώρου και την κοινωνιολογική προσέγγισή του; Συμπληρώνει ο ένας τον άλλον; Τους ενδιαφέρει άραγε αποκλειστικά και μόνο ο ρόλος του χώρου στη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό ή μήπως και κάτι περισσότερο; Αναδεικνύουν, άραγε, την έννοια του χώρου σε αναλυτικό εννοιολογικό εργαλείο ή απλά και μόνον συμπτωματικά χρησιμοποιούν τον όρο; Αυτά είναι ενδεικτικά κάποια ερωτήματα στα οποία θα επιχειρήσουμε να απαντήσουμε.

1. Η ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ: ΤΡΟΠΟΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΧΩΡΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ

Για τη μαρξιστική θεωρία το φαινόμενο «πόλη» φαίνεται να μην αποτελεί κυρίαρχο ζήτημα. Εντούτοις σε πολλά κείμενα του Μαρξ το ζήτημα της πόλης προσεγγίζεται κάτω από τις κυρίαρχες θεματικές του έργου του. Η γενική θεωρία της παραγωγής και διανομής που προτείνει ο Μαρξ σχετί-

2. Αναφερόμαστε στην πόλη ως συγκεκριμενοποίηση της έννοιας χώρος. Η έννοια αυτή αποτέλεσε το αντικείμενο αναλυτικών συζητήσεων από την πλευρά της φιλοσοφίας, της γεωγραφίας και των κοινωνικών επιστημών. Οπωσδήποτε δεν ταυτίζουμε το ευρύ περιεχόμενο της έννοιας χώρος με την έννοια πόλη. Φαίνεται, πάντως, ότι η πόλη ως σύνολο κτηρίων που στεγάζουν άτομα και ομάδες είναι η μοναδική εννοιολόγηση κατά τον Sayer (1992). Ο Μαλούτας (1989) σε μια φιλοσοφική και κοινωνιολογική προσέγγιση του χώρου επιχειρεί να δείξει ότι ο απόλυτος χώρος ως αφαιρετική σύλληψη του δυτικού κόσμου συναντά σοβαρά εμπόδια στην επιστημονική προσέγγιση τόσο των κοινωνικών όσο και των φυσικών επιστημών. Η έννοια του σχετικού χώρου αφορά το βιωμένο χώρο των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων, διευκολύνει την αποστασιοποίηση από τον θετικισμό της καντιανής λογικής και ανάγεται σε επιστημολογικό εννοιολογικό εργαλείο σύλληψης του κόσμου από τη φαινομενολογική Σχολή των E. Husserl και M. Heidegger. Είναι φανερό ότι οι κλασικοί ασχολούνται με το σχετικό χώρο των κοινωνιών και αναλύουν έτσι το γεωγραφικό, τον αστικό και τον υπαίθρο χώρο, και, κυρίως, τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής μέσα στους χώρους αυτούς. Με τον τρόπο αυτόν, προχωρούμε στην ανάλυση του χώρου της πόλης αλλά και του υπαίθρου χώρου που νοηματοδοτείται και «κοινωνικοποιείται» κατά ένα τρόπο από τη δράση των κοινωνικών υποκειμένων και των κοινωνικών ομάδων.

ζει τα ζητήματα της κυκλοφορίας του κεφαλαίου στον κτισμένο χώρο, το ρόλο της πίστωσης και των μηχανισμών που μεσολαβούν στην παραγωγή του χώρου με το σύνολο του έργου του όπως το *Κεφάλαιο*³ ή τις *Θεωρίες υπεραξίας*. Με τα ζητήματα αυτά και τη σχέση πόλης, πολεοδομίας και μαρξιστικής θεωρίας ασχολήθηκαν συστηματικά και ανέδειξαν παραγωγικά οι H. Lefebvre,⁴ M. Castells,⁵ J. Simi,⁶ J. Lojkine⁷ μεταξύ άλλων.⁸ Ενώ τη συνεισφορά των μαρξιστών θεωρητικών στην ευρύτερη ανάλυση της κοινωνικής γεωγραφίας και μορφολογίας της σύγχρονης πόλης αναγνωρίζει ο D. Harvey στους P. Sweezy, M. Dobb, E. Thompson, E. Hobsbawm, E. Rodolsky στην εισαγωγή του βιβλίου του *The limits to capital*.

Ειδικότερα, στη *Γερμανική Ιδεολογία* που συνέγραψε ο Μαξ με τον Έγκελς στις Βρυξέλλες στα 1845-1846 ασχολείται πιο άμεσα με την πόλη.

3. Βλέπε την ανάλυση του D. Harvey για την έννοια του κτισμένου χώρου (Built environment) και τη σχέση του με την παραγωγή, ανταλλαγή και την κατανάλωση όπως αποτυπώνεται στο έργο του Μαξ D. Harvey, 1982, *The limits to capital*, Oxford, Basil Blackwell, σ. 232-235.

4. Σύμφωνα με τον H. Lefebvre (2000, XXV) στο βιβλίο του *La production de l'espace (Η παραγωγή του χώρου)*, 1974 (α έκδ.), «Κεντρική θέση στην οποία οφείλουμε να επιστρέψουμε πριν τα συμπεράσματα. Ο τρόπος παραγωγής οργανώνει, παράγει, –παράλληλα με έναν ορισμένο αριθμό κοινωνικών σχέσεων– το χώρο (και το χρόνο του) ... προβάλλει στο έδαφος αυτές τις σχέσεις ... χωρίς αυτό να σημαίνει ότι υφίσταται μια ακριβής και προδιαγεγραμμένη αντιστοίχιση μεταξύ κοινωνικών σχέσεων και χωρικών σχέσεων ... » (υπογράμμιση δική μου).

5. Αναφερόμενος στην κοινωνιολογία της πόλης ο J. R. Treanton (1995, σ. 237-238) παραπέμπει στον M. Castells και στις απόψεις του, όπως εκφράζονται στο βιβλίο *La question urbaine* (το αστικό ζήτημα): «Εφόσον η κερδοσκοπία της γης και οι επενδύσεις σε ακίνητα εμφανίζονται ως τα πλέον κερδοφόρα πεδία για τον τραπεζικό καπιταλισμό, το σύνολο των φορέων που ενδιαφέρονται για την αστική έκρηξη θα υφίσταται τις άμεσες ή έμμεσες επιπτώσεις του χρηματοοικονομικού καπιταλισμού και των απαιτήσεών του, σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής: εκπαίδευση, επαγγελματική εξέλιξη, ιδεολογία κ.ά...». Βλέπε, επίσης, M. Castells, 1977, «Θεωρία και ιδεολογία στην αστική κοινωνιολογία», στο Καυκαλάς, Γιαουτζή (επιμ.), *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 113-139, επίσης, M. Castells, 1972, *La question urbaine*, Paris, Maspero.

6. Βλέπε J. Simi, 1977, «Κοινωνική πράξη και ιδεολογική σύγκρουση», στο Καυκαλάς, Γιαουτζή, όπ. π. σ. 175-222.

7. Βλέπε J. Lojkine, 1977, «Συνεισφορά σε μια μαρξιστική θεωρία της καπιταλιστικής αστικοποίησης», στο Καυκαλάς, Γιαουτζή, όπ. π. σ. 140-174.

8. Η ολιστική και διόλου αποσπασματική θεώρηση του χώρου από τους μαρξιστές διανοούμενους προσφέρει αποτελεσματικά εργαλεία για την ανάλυση των λογικών παραγωγής, των πολιτικών και ιδεολογικών προεκτάσεων του χώρου και της πολεοδομίας, βλ. Merlin P., Choay F., 2000, *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement*, Paris, Presses Universitaires de France, σ. 782-783.

Η βασική οπτική της μαρξιστικής θεωρίας για την ανάλυση της πόλης είναι η έννοια του *καταμερισμού της εργασίας* στα διάφορα στάδια εξέλιξης της διαδικασίας παραγωγής. Εφόσον γνωρίζουμε ότι η βασική οπτική της θεώρησης της ανθρώπινης κοινωνίας δεν είναι άλλη από την ανάλυση των διαδοχικών μορφών οικονομικής και κοινωνικής οργάνωσης στα διάφορα στάδια της εξέλιξης της ανθρωπότητας, αρκεί να δούμε σε ποιο τρόπο παραγωγής (*mode de production*) η χωρική οργάνωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων λαμβάνει ιδιαίτερη σημασία για τη διαλεκτική αντίθεση παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων. Η διαλεκτική αυτή αντίθεση – (ή αντίφαση) αποτελεί το βασικό παράγοντα μετασχηματισμού των κοινωνιών στην προοπτική της αταξικής κοινωνίας. Η εξέλιξη του καταμερισμού της εργασίας στο «εσωτερικό ενός έθνους προκαλεί τη διάκριση βιομηχανικής και εμπορικής εργασίας από την αγροτική εργασία ... γεγονός που οδηγεί στο διαχωρισμό πόλης και υπαίθρου και στην αντίθεση των συμφερόντων τους».⁹ Βλέπουμε ότι, αν και η ανθρώπινη ιστορία εξετάζεται κάτω από το πρίσμα του καταμερισμού της εργασίας ο οποίος επιβάλλει μορφές χωρικής εξειδίκευσης και πόλωσης, η ανάλυση των Μαρξ και Έγκελς επικεντρώνεται στις σύγχρονες τους μορφές παραγωγής και χωρικής εξειδίκευσης, αυτές, δηλαδή, που επιβάλλει ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής.

Σε μια αντίστοιχη αναφορά της, η Λ. Λεοντίδου συσχετίζει την κατανομή του οικιστικού χώρου με τους τρόπους παραγωγής και παρατηρεί ότι ο συσχετισμός αυτός δεν είναι ούτε άμεσος, ούτε γραμμικός καθώς σε μια κοινωνία μπορούν να συνυπάρχουν «ιστορικές διαρθρώσεις των χαρακτηριστικών ενός ή περισσότερων τρόπων παραγωγής». Έτσι, η έννοια του τρόπου παραγωγής αποτελεί μια αφαίρεση που να μην εδράζεται στο εξελικτικό θεωρητικό σχήμα του Μαρξ, αλλά δεν υφίσταται ως καθαρός τύπος στην ιστορική παρουσία των κοινωνιών. Για το λόγο αυτόν, η συγγραφέας υιοθετεί τον όρο «κοινωνικός σχηματισμός» από τον στρουκτουραλιστικό μαρξισμό των Altusser, Balibar και Hirst. Επεκτείνει τον όρο στη χωρική πραγματικότητα που αναλύει, δηλαδή στις ιστορικές μορφές της εγκατάστασης των προσφύγων στην Αθήνα και τον Πειραιά και χρησιμοποιεί τον όρο «πολεοδομικός σχηματισμός», ενώ θεωρεί ανεπαρκή –μάλλον αφηρημένη και αφαιρετικά περιχαρακωμένη– τη συνεισφορά του στρουκτουραλι-

9. Κ. Μαρξ, Φ. Έγκελς, 1989, *Η γερμανική ιδεολογία*, τόμος 1ος, Αθήνα, Gutenberg, σ. 62.

στικού μαρξισμού στα ερωτήματα που θέτει το ιστορικό ζήτημα της συγκρότησης του προλεταριάτου στη δεδομένη περίοδο (Λεοντίδου, 1989, σ. 13-14). Ταυτόχρονα, ο M. Godelier (1981, σ. 179-181), αναφερόμενος στις περιόδους μετάβασης από έναν τρόπο παραγωγής σε έναν άλλο, αναδεικνύει τη χρηστική αποτελεσματικότητα των συμπληρωματικών εννοιών «φαινομενική υπαγωγή» σε νέες παραγωγικές και κοινωνικές σχέσεις – προανάκρουσμα ενός νέου τρόπου παραγωγής, αφενός, και «πραγματική υπαγωγή» στις νέες παραγωγικές και κοινωνικές σχέσεις ενός επόμενου τρόπου παραγωγής, αφετέρου. Παρ' όλες τις αδυναμίες που επισημαίνει η συγγραφέας στην έννοια του τρόπου παραγωγής όσον αφορά στην ανάλυση των ιστορικών και πραγματικών όψεων του καπιταλισμού, αυτή παραμένει μια συγκροτημένη και αποτελεσματική έννοια που βοηθά στην κατανόηση των μετασχηματισμών σε κοινωνικό αλλά και σε χωρικό επίπεδο.

1.1. Στάδια καταμερισμού της εργασίας, μορφές παραγωγής και ιδιοκτησίας και σχέση με το χώρο

Τα στάδια του καταμερισμού της εργασίας αντιστοιχούν σε μορφές παραγωγής και ιδιοκτησίας, ενώ κάθε νέο στάδιο καθορίζει νέες παραγωγικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων και των ομάδων. Το ερώτημα τίθεται, λοιπόν, σε ποια μορφή ιδιοκτησίας αντιστοιχεί η πόλη σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία. Η πρώτη μορφή ιδιοκτησίας είναι η *φυλετική (stamm Eigentum)* ή *πρωτόγονη ιδιοκτησία*, όπου η κοινωνική δομή δεν είναι τίποτε άλλο από μια διεύρυνση των σχέσεων εξουσίας που υφίστανται στο εσωτερικό της οικογένειας: «αρχηγοί της πατριαρχικής φυλής, κάτω από αυτούς τα μέλη της φυλής, τελικά οι δούλοι. Η δουλεία είναι αφανής στην οικογένεια...». Η δεύτερη μορφή ιδιοκτησίας είναι η *κοινοτική και κρατική ιδιοκτησία*, ενώ η τρίτη αφορά τη *φεουδαρχική ιδιοκτησία*. Η δεύτερη μορφή ιδιοκτησίας, που αντιστοιχεί στη συνένωση πολλών φυλών σε μια πόλη κατόπιν συμφωνίας ή με τη βία, χαρακτηρίζεται από τη συλλογική άσκηση της εξουσίας, την ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας, την εμφάνιση της χωρικής ετερότητας που προκαλεί την αντίθεση πόλης και υπαίθρου, η οποία αντιστοιχεί στην αντίθεση των ελεύθερων πολιτών με την παραγωγική τάξη, δηλαδή τους σκλάβους. Η μορφή αυτή της ιδιοκτησίας και του καταμερισμού της εργασίας αναφέρεται, κυρίως, στην Αρχαία Ρώμη, όπου η ανάπτυξη της ατομικής ιδιοκτησίας οδηγεί στην «ταξική σχέση ανάμεσα σε πολίτες και δούλους», ενώ «ο μετασχηματισμός της πληθειακής μικρής αγροτιάς σε προλεταριάτο δεν πέτυχε μια ανεξάρτητη ανάπτυξη» (Μαρξ, Έγκελς, 1989, σ. 64).

Σε αντίθεση με την Αρχαιότητα που «ξεκίνησε από την πόλη και τη μικρή εδαφική της έκταση, ο Μεσαίωνας ξεκίνησε από το χωριό και τα εκτεταμένα εδάφη της παρακμάζουσας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας» (Μαρξ, Έγκελς, 1989, σ. 64) από την οποία προέκυψε η επόμενη μορφή ιδιοκτησίας. Η τρίτη, λοιπόν, μορφή ιδιοκτησίας είναι η φεουδαλική ιδιοκτησία ή ιδιοκτησία των κλειστών τάξεων, η οποία εκκινεί από την ύπαιθρο, όπου υπάρχει εκτεταμένη γαιοκτησία, ενώ ο ηγεμόνας – ιδιοκτήτης γης εξουσιάζει τους μικρούς παραγωγούς, τους «αντικαταστάτες» των σκλάβων της προηγούμενης περιόδου. Όσον αφορά την πόλη, εκεί κυριαρχεί η συντεχνιακή ιδιοκτησία και η οργάνωση της παραγωγής λαμβάνει τη μορφή της συντεχνίας και των οργανωμένων επαγγελματιών. Ο καταμερισμός της εργασίας είναι ιεραρχικός με κυρίαρχη μορφή αυτήν του τεχνίτη – αρχηγού (μάστορας) του «οίκου», ενώ σε δεύτερη ιεραρχικά τάξη βρίσκονται οι βοηθοί (καλφάδες) και, τέλος, οι μαθητευόμενοι οι οποίοι αποτελούν την κατεξοχήν παραγωγική ομάδα.

Εξελικτικά με την ενίσχυση του καταμερισμού της εργασίας –που αποτελεί το πρίσμα κάτω από το οποίο οι Μαρξ και Έγκελς εξετάζουν το ζήτημα του χώρου– κάποιες πόλεις ειδικεύονται στην παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων, ενώ άλλες αποτελούν πόλεις εμπορίου. Ως βιομηχανικές πόλεις ορίζουν τις πόλεις στις οποίες «εμφανίστηκαν οι μανιφακτούρες, παραγωγικοί κλάδοι που ξεπέρασαν τα πλαίσια του συντεχνιακού συστήματος που προέκυψαν ως αποτέλεσμα του καταμερισμού της εργασίας ανάμεσα στις διάφορες πόλεις...», ενώ η εργασία στη μανιφακτούρα «προϋπέθετε μια μηχανή έστω και στη στοιχειώδη της μορφή ... αφορούσε την υφαντουργία ... και αναπτύχθηκε για πρώτη φορά στην Ιταλία και αργότερα στη Φλάνδρα στη συνέχεια στην Αγγλία και τη Γαλλία...» (Μαρξ, Έγκελς, 1989, σ. 104). Έτσι προκύπτει ένας νέος καταμερισμός εργασίας μεταξύ πόλεων μανιφακτούρας και εμπορικών πόλεων.

Το άνοιγμα του εμπορίου στην παγκόσμια αγορά και η αύξηση του κεφαλαίου επέτεινε, σύμφωνα με τους Μαρξ και Έγκελς, ιδιαίτερα στην Αγγλία του 18ου αιώνα, τη ζήτηση για προϊόντα μεταποίησης. «Η ζήτηση αυτή που ξεπερνούσε τις παραγωγικές δυνάμεις ήταν η κινητήρια δύναμη που γέννησε την τρίτη περίοδο της ατομικής ιδιοκτησίας από τον καιρό του Μεσαίωνα, δημιούργησε τη μεγάλη βιομηχανία»¹⁰ (Μαρξ, Έγκελς, 1989, σ. 109), ενώ αποτέλεσε το πιο προωθημένο στάδιο του καταμερισμού της εργασίας.

10. Κ. Μαρξ, Φ. Έγκελς, 1989, όπ. π., σ. 109.

Βλέπουμε ότι η προσέγγιση του χώρου στον Μαρξ και Έγκελς εντάσσεται σαφώς στη θεωρία του καταμερισμού της εργασίας, στην αντιστοίχισή του σε τρόπους παραγωγής (δουλοκτητικός, φεουδαρχικός και κεφαλαιοκρατικός) και σε μορφές ιδιοκτησίας που επιβάλλουν χωρικές πραγματικότητες και αντιθέσεις με κυρίαρχη αυτήν της πόλης και της υπαίθρου. Η αντίθεση αυτή δεν είναι τίποτε άλλο από μια μορφή του καταμερισμού της εργασίας που αφορά τη διάκριση πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας.

1.2. Καταμερισμός της εργασίας, αντίθεση πόλης – υπαίθρου και ιδιοκτησία βασισμένη στην εργασία και την ανταλλαγή

«Ο μεγαλύτερος καταμερισμός υλικής και πνευματικής εργασίας¹¹ είναι ο χωρισμός πόλης και υπαίθρου». Η πόλη αποτελεί τον κατεξοχήν χώρο της πνευματικής εργασίας καθώς «η ύπαρξή της συνεπάγεται την ανάγκη διοίκησης, αστυνομίας, φόρων κ.τ.λ., με λίγα λόγια της αυτοδιοίκησης και έτσι της πολιτικής γενικά».¹² Έτσι γίνεται κατανοητός ο καταμερισμός της εργασίας και η κυρίαρχη θέση της πόλης έναντι της υπαίθρου, εφόσον η διοίκηση, η θέσπιση νόμων, ο χρηματοοικονομικός έλεγχος και το ίδιο το συμβολικό σύστημα αναπαραστάσεων και ιδεολογίας μιας κοινωνίας επικεντρώνεται στην πόλη (βλέπε κεντρικά ιερά θρησκευτών κ.λπ.)

«Η πόλη είναι στην πραγματικότητα το γεγονός της συγκέντρωσης του πληθυσμού, των εργαλείων παραγωγής, του κεφαλαίου, της ψυχαγωγίας, των αναγκών, ενώ η ύπαιθρος δείχνει ακριβώς το αντίθετο, δηλαδή την απομόνωση και το χωρισμό» (Μαρξ, Έγκελς, 1977, σ. 49).¹³ Η ανάγκη οργάνωσης στην πόλη αντιπαραβάλλεται με το ζεύγος αντιθέσεων συγκέντρωσης – απομόνωσης και χωρισμού, ενώ εκδηλώνει με σαφήνεια την

11. Ο καταμερισμός μεταξύ υλικής και πνευματικής εργασίας, σύμφωνα με τους Μαρξ και Έγκελς, προκύπτει νομοτελειακά (παραγωγικότητα, αύξηση αναγκών και πληθυσμού) και δίνει τη δυνατότητα στη συνείδηση (που αρχικά δεν είναι τίποτε άλλο παρά «συνείδηση κοπαδιού» ή «συνειδητό ένστικτο») να αυτονομείται σε σχέση με το πραγματικό της περιεχόμενο (δηλαδή συνείδηση υπαρκτών υλικών σχέσεων) και να προχωρεί στη διαμόρφωση της «καθαρής θεωρίας», της θεολογίας, της φιλοσοφίας, της ηθικής...», βλέπε Κ. Μαρξ, Φ. Έγκελς (1989, σ. 76-77).

12. Κ. Μαρξ, Φ. Έγκελς (1977), «Μορφές ιδιοκτησίας, καταμερισμός της εργασίας και πόλη» στο Καυκαλάς, Γιαουτζή (1977, σ. 49). Εκτός των παραπομπών στη *Γερμανική ιδεολογία* (μετάφραση της γαλλικής έκδοσης από τις Editions Sociales του 1968) και συγκεκριμένα της 5ης ανατύπωσης του 1989 από τις εκδόσεις Gutenberg (1η έκδ. 1973), χρησιμοποιούμε και το ανωτέρω μεταφρασμένο απόσπασμα από τη *Γερμανική Ιδεολογία* καθώς μαζί με άλλα κλασικά κείμενα αποτελούν μέρος μιας έκδοσης στα Ελληνικά αφιερωμένης στο ζήτημα του χώρου.

13. Κ. Μαρξ, Φ. Έγκελς, 1977, όπ. π. σ. 49.

επικυριαρχία της πόλης πάνω στην υπαίθρο η οποία διατηρεί ενισχυμένη μια οικογενειακή δομή και οργάνωση. Η αντίθεση αυτή υφίσταται μόνο στα πλαίσια της ατομικής ιδιοκτησίας και εξελικτικά παραπέμπει σ' ένα άλλο δίπολο αντίθεσης, αυτό του κέντρου και της περιφέρειας.

«Ο χωρισμός πόλης και υπαίθρου μπορεί ακόμα να κατανοηθεί σαν χωρισμός του κεφαλαίου και της γαιοκτησίας, σαν μια αρχή της ύπαρξης και ανάπτυξης του κεφαλαίου ανεξάρτητα από τη γαιοκτησία – σαν η αρχή μιας ιδιοκτησίας που έχει τη βάση της μονάχα στην εργασία και στην ανταλλαγή» (Μαρξ, Έγκελς, 1977, σ. 50).¹⁴ Έτσι, η πόλη αντιστοιχεί στην ανάπτυξη ενός κεφαλαίου το οποίο δεν σχετίζεται με τη γη και το προϊόν της, αλλά προκύπτει από την πώληση της εργασίας και την ανταλλακτική της αξία με την οποία ο εργαζόμενος ανταλλάσσει την κάλυψη των βασικών του αναγκών.

Σε μια «ορθόδοξη» μαρξιστική οικονομική ανάλυση ο D. Harvey (1973, σ. 216) υποστηρίζει ότι η αστικοποίηση και η πόλη δημιουργούνται από τη γεωγραφική συγκέντρωση του πλεονάζοντος κοινωνικού προϊόντος (social surplus product), του οποίου η οικονομική ολοκλήρωση συνίσταται, αφενός, στη δυναμική της παραγωγής και, αφετέρου, της συγκέντρωσης. Η κυκλοφορία του πλεονάζοντος προϊόντος προκύπτει από την απορρόφηση του πλεονάζοντος προϊόντος της υπαίθρου και συνδυάζεται με την εσωτερική διαφοροποίηση της οικονομίας της πόλης. Η εκβιομηχάνιση πρόσφερε μια νέα παραγωγική πηγή στην πόλη που συνδυάστηκε με την απορροφώμενη υπεραξία της υπαίθρου. Εξελικτικά η άνοδος του εμπορίου μεταξύ πόλεων προκάλεσε την εξαγωγή υπεραξίας από το εμπόριο για να φθάσουμε στις σύγχρονες παγκόσμιες μητροπόλεις, ενώ, ταυτόχρονα, στον τρίτο κόσμο προκύπτουν μορφές εξαρτημένης αστικοποίησης (Harvey, 1973, σ. 232).

Σχετικά με την κλασική αντίθεση πόλης και υπαίθρου, νέες αναδυόμενες αντιθέσεις προκύπτουν στο σύγχρονο κόσμο μεταξύ παγκόσμιων μητροπολιτικών κέντρων και υπανάπτυκτων κρατών, ενώ, σε πιο «τοπικό επίπεδο», οι μεταναστεύσεις αγροτικών πληθυσμών στις μεγάλες πόλεις του πρώτου αλλά, κυρίως, του τρίτου κόσμου δημιουργούν νέες πολώσεις¹⁵ (Harvey, 1973, σ. 308). Το αρχικό φαινόμενο της αστικοποίησης της

14. Κ. Μαρξ, Φ. Έγκελς, 1977, όπ. π. σ. 50.

15. Οι αντιθέσεις και διαχωρισμοί στο εσωτερικό των αστικών κέντρων αποτέλεσαν προνομιακό πεδίο των αναζητήσεων της Σχολής του Σικάγο, ενώ αποτελούν σύγχρονο πεδίο έρευνας στις ευρωπαϊκές πόλεις. Βλέπε T. Maloutas, 2004, «Editorial: urban segregation and

υπαίθρου ακολουθήθηκε από την αγροτοποίηση της πόλης, όπως την ονόμασε ο Lefebvre.¹⁶

1.3. Η θεωρία του πολλαπλασιασμού των αναγκών και ο αστικός χώρος

Η αλλοτρίωση κατά τους J. Remy και L. Voys (1982, σ. 198) προκύπτει από τη μεγιστοποίηση της εργασίας και την ελαχιστοποίηση του ελέγχου επί του ποσοστού της ανταλλαγής, με αποτέλεσμα ο εργαζόμενος να υφίσταται τη δραστηριότητά του μ' έναν επώδυνο τρόπο που τον αποξενώνει από την εργασία του και το προϊόν της. Με παρόμοιο τρόπο αντιμετωπίζει η Σ. Νικολαΐδου (1993, σ. 173) την έννοια της αλλοτρίωσης· ως αποκοπή του ανθρώπου από τη φύση και το σύνολο των δημιουργικών δραστηριοτήτων, η οποία εκκινεί με τη βιομηχανική κοινωνία των αρχών του 20ού αιώνα και καταλήγει σε πιο σύγχρονες μορφές αλλοτρίωσης.

Η αλλοτρίωση ως ελάχιστος έλεγχος επί του παραγόμενου πλούτου γνωστού ως υπεραξία¹⁷ έχει και μια άλλη διάσταση αμιγώς χωρική –θα

the European context», στο T. Maloutas (ed.), «Social change and segregation trends in European cities», *The Greek Review of Social Research, special issue*, 113 A', σ. 3-24. Επίσης, στα πλαίσια της ολοκλήρωσης της παγκόσμιας οικονομίας ο νέος καταμερισμός εργασίας δημιουργεί ιεραρχίες πόλεων με τις οικουμενοπόλεις (global cities) να βρίσκονται στην κορυφή, ενώ στο εσωτερικό τους να εμφανίζεται έντονη κοινωνική και χωρική πόλωση (Τόκυο, Ν. Υόρκη, Λονδίνο), βλ. Sassen, 1991.

16. Με βάση το έργο του Μαρξ *Γενική εισαγωγή στην κριτική της πολιτικής οικονομίας*, που γράφτηκε το 1857, ο Lefebvre θα υποστηρίξει ότι η πόλη και η ύπαιθρος χάνουν την αυτονομία και τη σύνθεση με την ιστορία που είχαν στη *Γερμανική ιδεολογία*, προγενέστερο έργο του 1847. Υποστηρίζει, λοιπόν, ότι υπάγονται σε γενικότερες κατηγορίες προερχόμενες, αφενός, από κοινά χαρακτηριστικά της όλης κοινωνίας (παραγωγή, κατανάλωση και η εσωτερική τους ενότητα) και, αφετέρου, από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας, βλ., Η. Lefebvre, 1972, σ. 70-78).

17. «Στο έργο *Κριτική της πολιτικής οικονομίας* (1859) η κύρια θέση του Κ. Μαρξ αφορά την έννοια αξία εργασίας (valeur travail) που δανείστηκε από τον Ricardo και σύμφωνα με την οποία κάθε εμπόρευμα ανταλλάσσεται σύμφωνα με την ποσότητα εργασίας που απαιτήθηκε να παραχθεί και βρίσκεται ενσωματωμένη στο εμπόρευμα αυτό... Η μεγάλη ανακάλυψη του Μαρξ αφορά τη θεωρία της υπεραξίας και βρίσκεται στο γεγονός ότι η διαφορά χρόνου εργασίας για την παραγωγή ενός εμπορεύματος Α. και πραγματικού χρόνου Β. που απαιτεί ο εργοδότης (και υπερβαίνει τον απαραίτητο χρόνο Α. για κοινωνική αναπαραγωγή της δύναμης εργασίας) συνιστά την υπεραξία που παράγει ο εργαζόμενος καθώς εργάζεται χωρίς αμοιβή. «Με άλλα λόγια, εάν η δύναμη εργασίας εμφανίζεται σαν ένα εμπόρευμα παρόμοιο με άλλα ως προς την ανταλλακτική του αξία, η αξία χρήσης του έχει μια ιδιαιτερότητα: αφορά την παραγωγή περισσότερης αξίας από αυτήν που απαιτεί η δική του αναπαραγωγή». Βλέπε J-P. Durand, 1994, σ. 130.

μπορούσαμε να πούμε– καθώς προκύπτει από την εξάρτηση του ατόμου από τις ανάγκες που παράγει η πόλη. Το άτομο και οι ομάδες είναι δέσμι-οι των αναγκών που παράγει η πόλη, ενώ οι αντίστοιχες ανάγκες στον αγροτικό χώρο είναι «διασκορπισμένες». Η αλληλουχία παραγωγής και πολλαπλασιασμού των αναγκών στην αστική βιομηχανική κοινωνία αποτελεί κοινό τόπο πολλών σύγχρονων προσεγγίσεων από πλευράς των ανθρωπιστικών επιστημών και δεν περιορίζεται σε μια διχοτομική θεώρηση, όπου ο πολλαπλασιασμός των αναγκών αποτελεί «προνόμιο» του αστικού χώρου.

Στη μεταβιομηχανική κοινωνία η ενοποίηση του αστικού και αγροτικού χώρου όσον αφορά τη συλλογική κατανάλωση είναι μία πραγματικότητα, ενώ, σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση, η λογική αλληλουχία ανάγκη, μέσον ικανοποίησης ανάγκης, παραγωγή νέας ανάγκης αφορά, κυρίως, την πόλη. Οι νέες ανάγκες ωθούν, με τη σειρά τους, στην παραγωγή νέων μέσων ικανοποίησής τους και, κατ' επέκταση, σε νέες κοινωνικές σχέσεις και στην υλιστική αλληλεξάρτηση των ανθρώπων. Ως παραγωγικές μονάδες, τα άτομα κατέχουν –λόγω του καταμερισμού της εργασίας– ένα αποκλειστικό πεδίο δράσης με αποτέλεσμα να ανατρέχουν σε άλλους ανθρώπους για να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες. Οδηγούνται στον ανταγωνισμό και στην απομόνωση, στερούμενοι, έτσι, το πραγματικό περιεχόμενο της ζωής τους προς όφελος της υλιστικής ζωής, η οποία παραμένει ως αναπαραγόμενος στόχος, «ώστε η υλική ζωή να εμφανίζεται αποκλειστικά σαν σκοπός, και αυτό που παράγει αυτή την υλική ζωή, η εργασία, σαν το μέσο» (Μαρξ, Έγκελς, 1989, σ. 126). Την πραγματικότητα αυτή αντιπαραβάλλει με τη θεώρηση του Herbert Marcuse περί «μονοδιάστατου ανθρώπου» η Σ. Νικολαΐδου (1993, σ. 173), τονίζοντας ότι η υπερεξειδίκευση ορίζει μια κατάσταση μοναδική για την ανθρώπινη κοινωνία μέχρι τις αρχές του εικοστού αιώνα. Βέβαια ο D. Harvey (1973, σ. 310-314) θα εκφράσει την άποψη περί αλλότριου –δηλαδή μη ελεγχόμενου– περιβάλλοντος της σύγχρονης πόλης από τον άνθρωπο με έναν μάλλον θετικό τρόπο.

1.4. Πόλη και κοινωνική στρωμάτωση: αστική τάξη και προλεταριάτο

Ο καταμερισμός της εργασίας ο οποίος εξελικτικά πραγματώνεται στη χωρική του διάσταση με την αντίθεση πόλης και υπαίθρου, στο εσωτερικό της πόλης έχει και μια άλλη συνέπεια καθώς στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής μεταξύ των ομάδων αναδεικνύει την αντίθεση της αστικής τάξης και της τάξης του προλεταριάτου.

Σύμφωνα με τους Remy - Voye (1982, σ. 197) η αστική τάξη προκύπτει από τους αρχηγούς των συντεχνιών που έχουν πατριαρχικές σχέσεις μετα-

ξύ τους, ενώ στην πόλη λειτουργούν μ' έναν τρόπο αντίστοιχο μ' αυτόν του ηγεμόνα έναντι των δουλοπάροικων. Επίσης, η τάξη αυτή προκύπτει από τους εργαζόμενους στη διοίκηση, την προστασία και τη διαχείριση της πόλης. Στις δύο ομάδες από τις οποίες προκύπτει η αστική τάξη έρχεται να προστεθεί η ανερχόμενη τάξη των εμπόρων που προέκυψε από το χωρισμό παραγωγής και εμπορίου. Η ερμηνεία των τάξεων με βάση τη δομή της οικονομίας τείνει να απλοποιείται όσο περισσότερο αναπτύσσεται ο καπιταλισμός αντιπαράθετοντας τις δύο μεγάλες τάξεις, δηλαδή το προλεταριάτο και την αστική τάξη, υπογραμμίζει ο Ρ. Αρόν. Σε μια προηγούμενη φάση η διάκριση των τάξεων ακολουθεί την «τριαδική διατύπωση που περικλείει όλα τα μυστήρια της κοινωνικής παραγωγικής διαδικασίας» (Marx, 1960, σ. 193, παραπομπή από R. Αρόν, 1984, σ. 265) και αναφέρεται στην κλασική διάκριση της οικονομικής προέλευσης των εισοδημάτων: Κεφάλαιο – κέρδος, γη – γαιοπρόσοδος, εργασία – μισθός (Ρ. Αρόν, 1984, σ. 265).

Παρ' όλα αυτά η ύπαρξη της «κλασικής» αριστοκρατίας φεουδαρχικού τύπου παρέμενε ισχυρή και λειτούργησε ως δύναμη συσπείρωσης για τις τοπικές αριστοκρατίες των πόλεων. Εξελικτικά οι αριστοκρατίες των πόλεων συγκρότησαν την αστική τάξη (*classe bourgeoise*), ενώ ο ρόλος του εμπορίου ως οικονομικής δραστηριότητας καθώς και των εμπόρων ως οικονομικής και κοινωνικής ομάδας ήταν κεφαλαιώδης. Η αστική τάξη, εφόσον συγκροτείται ως τέτοια, εμφανίζεται εξελικτικά μ' έναν σαφή διαχωρισμό¹⁸ στο εσωτερικό της που έχει και σαφείς χωρικές διαστάσεις, όπως υποστηρίζει ο Μαρξ: η μεγάλη αστική τάξη που κυριαρχεί στις πόλεις – λιμάνια, οι οποίες είναι και έδρες εμπορίου, ενώ το πνεύμα της «μικρής αστικής τάξης» κυριαρχεί στις νέες βιομηχανικές πόλεις, έδρες του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής (Μαρξ, Έγκελς, 1977, σ. 58).

Από την άλλη πλευρά, η κοινωνική τάξη¹⁹ του προλεταριάτου που προοδευτικά συγκροτείται διαχωρίζεται σε δύο ομάδες, στην ομάδα των

18. «Εμπόριο και μανιφακτούρα δημιούργησαν την μεγάλη αστική τάξη, στις συντεχνίες συγκεντρώθηκε η μικρή αστική τάξη, που δεν ήταν πια κυρίαρχη μέσα στις πόλεις όπως προηγούμενα αλλά ήταν υποχρεωμένη να υποκύψει μπροστά στη δύναμη των μεγάλων εμπόρων και εργοστασιαρχών μανιφακτούρας...», βλέπε Κ. Μαρξ, Φ. Έγκελς (1989, σ. 106).

19. Σχετικά με το ζήτημα των κοινωνικών τάξεων και ειδικότερα της εργατικής τάξης ή του προλεταριάτου, η Λίλα Λεοντίδου παραθέτει τα κύρια σημεία της θεωρητικής συζήτησης και των προβλημάτων που ανακύπτουν για τον ορισμό της κοινωνικής τάξης, ήδη από το *Κεφάλαιο* του Μαρξ. Ταυτόχρονα προτείνει μια τυπολογία των κοινωνικών στρωμάτων σε συνθήκες εξαρτημένης εργασίας σε χώρες με διογκωμένη την άτυπη οικονομία, βλ. Λεοντίδου (1989, σ. 33-36).

εργαζομένων στις συντεχνίες και στην ομάδα των εργαζομένων με ημερομισθιακή σχέση (la plebe). Τόσο η προέλευση των υπο-ομάδων αυτών που συγκροτούν το προλεταριάτο όσο και η δυναμική τους στο πλαίσιο των παραγωγικών σχέσεων του νέου κοινωνικού και οικονομικού σχηματισμού απασχολούν τον Μαρξ και τον Έγκελς, καθώς θεωρούν την αντίφαση στο εσωτερικό του νέου κεφαλαιοκρατικού σχηματισμού θεμελιώδες ζήτημα για τη λύση της αντίφασης, καθώς με τον σχηματισμό αυτό «ολοκληρώνεται η προϊστορία της ανθρώπινης κοινωνίας».²⁰

Σχετικά με τη δυναμική των δύο υπο-ομάδων, η ανάλυση των Μαρξ-Έγκελς αφορά την αδυναμία συγκρότησης μίας ενιαίας κοινωνικής τάξης, καθώς για τους εργαζόμενους στις συντεχνίες τόσο η κυριαρχία του αρχηγού της συντεχνίας όσο και η εργασιακή και σε στάδια μαθητείας (καλφάς, δόκιμος κ.λπ.) ένταξη στη διαδικασία παραγωγής αποτελούσαν εμπόδια, ενώ για τους εργαζόμενους με ημερομισθιακή σχέση η αποσπασματικότητα της απασχόλησης εμπόδιζε την οργάνωσή τους και παρέμεναν μια πληβειακή ομάδα χωρίς οργάνωση.

Έτσι, τα κύρια σημεία της ανάλυσης των Μαρξ και Έγκελς για την κοινωνική στρωμάτωση στην πόλη αφορούν την ανάδυση της αστικής τάξης με τις δύο υπο-ομάδες αυτής των μεγαλοαστών και αυτής των μικροαστών, ενώ το προλεταριάτο χωρίζεται στους εργάτες στις συντεχνίες και στους ημερομισθιακώς εργαζόμενους (μεροκαματιάρηδες). Ταυτόχρονα, η στρωμάτωση στην πόλη με τις κοινωνικές τάξεις, όπως τις ορίζουν οι Μαρξ και Έγκελς, έχει το ανάλογό της σε μια ιεράρχηση μεταξύ των πόλεων ανάλογα με την κυρίαρχη οικονομική δραστηριότητα και ένα πιο ειδικό καταμερισμό της εργασίας, δηλαδή «ένα νέο καταμερισμό της παραγωγής ανάμεσα στις διάφορες πόλεις που καθεμιά της εκμεταλλεύεται σε λίγο κάποιον επικρατέστερο κλάδο βιομηχανίας» (Μαρξ, Έγκελς, 1989, σ. 103), ενώ αρχικά οι σχέσεις μεταξύ των πόλεων καθορίζονται από έναν πιο πρώιμο καταμερισμό, αυτόν μεταξύ εμπορίου και παραγωγής.

2. Ο MAX WEBER ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η θεώρηση του Μαξ Βέμπερ (1864-1920) απέχει σημαντικά από αυτήν των Μαρξ-Έγκελς που παρουσιάσαμε, καθώς θεωρείται ως ο φυσικός θεωρητικός αντίποδας για δύο βασικούς λόγους: ο πρώτος αφορά την προσέγγιση

20. Κ. Μαρξ, Φ. Έγκελς (1989, σ. 9), από τον πρόλογο του G. Bandia της γαλλικής έκδοσης των Editions Sociales του 1968.

του Μ. Βέμπερ που δεν αποδέχεται την αιτιακή συσχέτιση μεταξύ οικονομικής βάσης και των κοινωνικών και ιστορικών εξελίξεων, ενώ ο δεύτερος αφορά τον «ουδέτερο» χαρακτήρα της κοινωνιολογίας ως κατανοούσας επιστήμης, που απομακρύνεται από τον ενεργητικό πολιτικό χαρακτήρα της μαρξιστικής ανάλυσης.²¹ Το βέβαιο είναι ότι η βεμπεριανή ανάλυση εκτείνεται σε μια εντυπωσιακή ποικιλία θεμάτων (θρησκεία, πολιτική, κ.λπ.) και ιστορικών περιόδων (Ρώμη, Ανατολή, Μεσαίωνα).²²

Το κυρίαρχο εννοιολογικό εργαλείο του είναι η διαδικασία εξορθολογισμού (rationalisation) ως σύνθετη νοητική διεργασία σχετική με την νεωτερικότητα του δυτικού πολιτισμού σε αντίθεση με την ανατολή, όπου οι μορφές κοινωνικής συγκρότησης στερούνται, κατά τον Μ. Βέμπερ, αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό. Έτσι στη Δύση βρίσκεται σε εξέλιξη μια μακροχρόνια διεργασία απομάγευσης (désenchantement) του κόσμου μέσω της ανάδυσης της επιστήμης και του τεχνικού ελέγχου του κόσμου. Η εξέλιξη της Δυτικής Ευρώπης ερμηνεύεται στην προοπτική αυτή, όπως για παράδειγμα οι πηγές του ορθολογισμού στην Αρχαία Ελλάδα, η απελευθέρωση από την μαγεία μέσω της ιουδαϊκής θρησκείας, οι πόλεις με την ανάδυση της αστικής τάξης, η ανάλυση της πολιτικής ως επαγγέλματος, οι μορφές εξουσίας και νομιμοποίησης, το σύγχρονο κράτος και τέλος η γραφειοκρατία και ο τεχνολογικός έλεγχος (Remy - Voye, 1974, σ. 211). Όλες αυτές οι μορφές εξορθολογισμού θεμελιώνονται σ' έναν αντίστοιχο προβληματισμό σε σχέση μ' αυτόν του Μαρξ και Έγκελς και απαντούν στο ερώτημα γιατί εμφανίζεται ο καπιταλισμός στο δυτικό κόσμο.

Το έργο του Βέμπερ «Η πόλη», αρχικά, δημοσιεύτηκε στο *Αρχείο κοινωνικής επιστήμης και κοινωνικής πολιτικής* (τόμος 47, Αύγουστος 1921) με τον τίτλο «Η πόλη. Μια κοινωνιολογική έρευνα». Μετά το θάνατο του Βέμπερ το έργο του αυτό συμπεριλήφθηκε στο «Οικονομία και Κοινωνία» ως μέρος του 9ου Κεφαλαίου με τίτλο «Κοινωνιολογία της εξουσίας», όπου η δυτική πόλη του Μεσαίωνα αποτελεί επαναστατική μορφή ανομιμοποίητης εξουσίας, πρόδρομο της νεωτερικότητας και προαγγελία του σύγχρονου κράτους.²³ Για το λόγο αυτόν ακριβώς, η βεμπεριανή ανάλυση

21. Παρ' όλες τις κοινώς αποδεκτές διαπιστώσεις, στην παρούσα πραγμάτευση περί πόλης, υποστηρίζουμε την ύπαρξη συμπληρωματικότητας μεταξύ του έργου των Μαρξ-Έγκελς και Μ. Βέμπερ. Βλ. συμπεράσματα.

22. Μια αξιολογη παρουσίαση του έργου του Μαξ Βέμπερ περιέχεται στον Β' τόμο του Ρ. Αρόν (1984, σ. 270-387).

23. Βλέπε στην εισαγωγή του Θ. Γκιούρα την ελληνική έκδοση του έργου του Μ. Βέμπερ, *Η πόλη*, (2003, σ. 8-11), όπου παρουσιάζεται αναλυτικά η συζήτηση σχετικά με τη θέση του

της πόλης εντάσσεται στη λογική της ερμηνείας των μορφών εξουσίας, οι οποίες θεμελιώνονται στην έννοια του κύρους (autorité), ενώ δεν ανήκει στους τρεις τύπους κύρους, δηλαδή τον παραδοσιακό, το γραφειοκρατικό και το χαρισματικό²⁴ και εμφανίζεται ως το διακύβευμα της σύγκρουσης των στρατηγικών κοινωνικών ομάδων απ' όπου και η κατάταξή της ως μορφής ανομιμοποίητης εξουσίας.

Ο Μ. Βέμπερ υιοθετώντας την ιστορική συγκριτική προσέγγιση αναφορικά με τη διαμόρφωση της δυτικής πόλης, ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Μεσαίωνα, σε σύγκριση με την πόλη της αρχαιότητας και της Ασίας, αναγνωρίζει παράλληλα την ανάδυση νέων δυνάμεων που ανατρέπουν τις παραδοσιακές εξουσίες των βασιλέων και των ευγενών, έτσι ώστε η δυτική πόλη να αποτελεί το «εργαστήριο» νέων μορφών εξουσίας μοναδικών στην ιστορία των ανθρώπινων πολιτισμών.

2.1. Η οικονομική και πολιτικο-διοικητική συγκρότηση της πόλης

«Θα μιλάμε για πόλη με την οικονομική έννοια, μόνο εκεί όπου ο ντόπιος πληθυσμός ικανοποιεί ένα οικονομικώς σημαντικό μέρος της καθημερινής του ανάγκης στην τοπική αγορά, και μάλιστα σε σημαντικό ποσοστό, μέσω προϊόντων τα οποία παράγει ή έχει αποκτήσει ο ντόπιος και ο άμεσα γειτονικός πληθυσμός προς διάθεση στην αγορά ... Αλλά η πόλη (με την εδώ χρησιμοποιούμενη έννοια) είναι [μόνιμη] αγοραία εγκατάσταση» (Weber, 2003, σ. 54-55).

Επισημαίνεται ότι ο χαρακτήρας της μόνιμης εγκατάστασης, που δεν αποτελεί ύπαιθρο χώρο, λειτουργεί ως αγορά και ασκεί ένα συγκεκριμένο οικονομικό ρόλο έναντι της χωρικά συναφούς περιοχής. Συχνά ο ηγεμόνας παραχωρεί εγγυήσεις και προνόμια που υποστηρίζουν την παραγωγή εξειδικευμένων προϊόντων. Προκύπτουν δύο τύποι πόλεων, η καταναλωτική και η παραγωγική πόλη. Η μεν πρώτη είναι έδρα «οίκων» μεγάλων καταναλωτών των οποίων τα έσοδα προκύπτουν από κληρονομικές ή πολιτικές πηγές (Πεκίνο: αξιωματούχοι, Μόσχα: γαιοπροσοδούχοι), είτε από το εμπόριο του μονοπωλίου ιδιοκτησίας ακινήτων (αρχαιότητα,

έργου «Η πόλη» μέσα στη δομή του συνολικού έργου του Βέμπερ, το ζήτημα των τίτλων (επίκτητοι ή γνήσιοι) καθώς και το «κοινωνιολογικό επιχείρημα που σχετίζεται με τη μορφογενετική συγκρότηση της νεωτερικότητας σύμφωνα με το συγγραφέα».

24. Σχετικά με τις μορφές εξουσίας βλέπε την ανάλυση από το κείμενο του συγγραφέα σε μια αξιόπιστη μετάφραση στα Γαλλικά, Μ. Weber, 1971, *Economie et société*, Α' τόμος, Παρίσι, Plon, σ. 219-255.

Βυζάντιο, Μεσαίωνας: «αστεακές γαιοπρόσοδοι») (Weber, 2003, σ. 55) και αφορά τις κατεξοχήν εμπορικές πόλεις, όπου ο επιτηδευματίας ενοικιάζει γη και ακίνητα συμβάλλοντας στη δημιουργία μιας αστικής ελίτ. Ως προς την παραγωγική πόλη μοντέρνου τύπου είναι το σημείο χωροθέτησης εργοστασίων, μανιφακτούρας, βιομηχανιών που παράγουν και εξάγουν προϊόντα (Έσσην, Μπόχουμ). Το κοινό σημείο των κατοίκων και των δύο αυτών τύπων πόλης είναι το γεγονός ότι ο κάτοικος δεν καλύπτει τις ανάγκες διατροφής του μέσω δικής του καλλιέργειας σε γη που του ανήκει, ενώ «για τη μεγάλη μάζα των τυπικών “πόλεων” (poleis) της αρχαιότητας ισχύει το ακριβώς αντίθετο»... Ο αρχαίος πολίτης του άστεως κατέχει τεμάχιο γης που τον θρέφει (Weber, 2003, σ. 60).

«Η πόλη δεν είναι απλώς μια συνάθροιση κατοικιών αλλά επίσης ένας οικονομικός σύνδεσμος με δική του γαιοκτησία και οικονομία εσόδων και εξόδων» (Weber, 2003, σ. 62). Για να διαχειρίζεται το κεφάλαιο αυτό και να δημιουργείται «αγορά» οφείλει να υπερβαίνει το οικονομικό πεδίο και να εφαρμόζει πολιτικές οι οποίες να διευκολύνουν και να σταθεροποιούν τις οικονομικές ευκαιρίες των εμπόρων.²⁵ Η αστική οικονομική πολιτική αφορά τη ρύθμιση των συνθηκών ανταλλαγής και παραγωγής. Η πόλη-φρούριο αποτελεί την πρώτη μορφή εξέλιξής της προς ένα πολιτικό σχήμα, που εξασφαλίζει τη λειτουργία της αγοράς και συνδέεται με έναν αριστοκρατικό δεσπότη (Weber, 2003, σ. 68).

Το σημαντικό λοιπόν, για την αναλυτική μάτια του Μαξ Βέμπερ είναι η ομαλοποίηση των συνθηκών λειτουργίας της αγοράς για τον ορισμό μιας συγκέντρωσης κατοικιών ως «πόλης», πράγμα που αναδεικνύει τη διττή εκλεκτική συγγένεια (κατά τη βεμπεριανή ορολογία) μεταξύ άστεως, αφενός, και οικονομικού και πολιτικού πεδίου, αφετέρου.

2.2. Η δυτική πόλη ως αστεακή κοινότητα και η ανάδυση της μικρο-αστικής τάξης

Έτσι ο συγγραφέας καταλήγει μέσα από την ιστορική και συγκριτική θεώρηση σ' έναν ορισμό των δομών της πόλης ως αστεακής κοινότητας: «Δεν ήταν κάθε πόλη με την οικονομική έννοια, και ούτε κάθε οχυρό του οποίου οι κάτοικοι είχαν προνόμια με την πολιτικο-διοικητική έννοια, μια κοινότητα. Η αστεακή κοινότητα, με την πλήρη έννοια του όρου εμφανίστηκε ως μαζικό φαινόμενο μόνο στη Δύση. Παράλληλα, εντοπίζεται και σε ένα

25. Περί «αστεακής οικονομικής πολιτικής» ως επιδίωξη σταθεροποίησης των φυσικών συνθηκών αστεακής οικονομίας, βλέπε, M. Weber (2003, σ. 63).

μέρος της εγγύς Ανατολής (Συρία και Φοινίκη, ίσως και Μεσοποταμία) αλλά και εκεί μόνο κατά περιόδους και στοιχειωδώς. Διότι προς ανάπτυξη μιας αστεακής κοινότητας μια εγκατάσταση έπρεπε να έχει αρκετά έντονο επιτηδευματικό – εμπορικό χαρακτήρα και να διαθέτει επιπλέον τα εξής χαρακτηριστικά: 1) οχύρωση, 2) την αγορά, 3) δικό της δικαστήριο και τουλάχιστον εν μέρει δικό της δίκαιο, 4) χαρακτήρα συνδέσμου και σε συνδυασμό με αυτόν κοινωνική οργάνωση, 5) τουλάχιστον εν μέρει, αυτονομία και αυτοκεφαλία, δηλαδή διοίκηση μέσω αξιωματούχων, στο διορισμό των οποίων συμμετείχαν οι δημότες με κάποιον τρόπο» (Weber, 2003, σ. 72).

Συσχετίζοντας τη δυτική πόλη με την πόλη της Ανατολής, ο Μ. Βέμπερ εντοπίζει μια σειρά κοινών χαρακτηριστικών όπως την οχύρωση, την αγορά, την ύπαρξη διατάξεων, την κεντρική διοίκηση από έναν πολιτικό ηγεμόνα, την ιδιοκτησία γης και διαχείρισής της σύμφωνα με νόμους, τη νομιμοταξική διαίρεση της κοινωνίας. Εντοπίζει, όμως, παράλληλα, ως καθοριστική διαφορά την ανάδυση αστικών κοινωνικών στρωμάτων διά μέσου της απόδοσης προνομίων που ωθούν στη διαμόρφωση μιας «ιδιαιτέρως νομοκατεστημένης αστικής τάξης» (Weber, 2003, σ. 72) κάτι που δεν υφίσταται στις πόλεις της Ανατολής. Η επιθυμία, λοιπόν, εύκολου πλουτισμού από τους δεσπότες είναι η βασική αιτία της διαμόρφωσης μιας νέας οικονομικής τάξης, αυτής των μικροαστών. Οι δεσπότες ωθούν τους δούλους και υποτελείς τους μέσω μιας εκπαίδευσης (τεχνίτες, μικροέμποροι) και παροχής εξοπλισμού να αποσπαστούν από τους δικούς τους οίκους και να βιοποριστούν ως επαγγελματίες στην πόλη με αντάλλαγμα την ελευθερία τους. Οι ανελεύθεροι μικροαστοί από την πλευρά τους εντείνουν την οικονομική τους δραστηριότητα για να εξασφαλίσουν αφενός, τους φόρους και, αφετέρου, τα λύτρα της απελευθέρωσής τους (Weber, 2003, σ. 85). Συγχρόνως, οι δεσπότες ενίσχυαν τη μετανάστευση υποτελών από την ύπαιθρο στην πόλη για τους ίδιους λόγους.

Εξελικτικά δημιουργείται αλληλεγγύη συμφερόντων μεταξύ των ανελεύθερων μικροαστών, οι οποίοι πλουτίζουν και σφετερίζονται το δικαίωμα να παραβαίνουν το νόμο του πρίγκιπα. Και αυτός ακριβώς είναι ο επαναστατικός χαρακτήρας της δυτικής πόλης και η ειδοποιός διαφορά με την Ανατολή: στις κέντρο-ευρωπαϊκές και βόρειο-ευρωπαϊκές πόλεις προβάλλει η αρχή «*Stadtluft macht frei*», δηλαδή, «ο αέρας της πόλης σε κάνει ελεύθερο» (Weber, 2003, σ. 86), φράση που συχνά παρατίθεται στην περί αστικού χώρου θεωρία του Μαξ Βέμπερ και εκφράζει τη δυναμική του αστικού χώρου.

Εξελικτικά οι νομιμοταξικές διαφορές του Μεσαίωνα και κυρίως η διαφορά ελεύθερου/ανελεύθερου εξέλιπαν στην πόλη για να δώσουν τη

θέση τους σε νέες νομικοταξικές διαφοροποιήσεις μέσα από την «αρχική πολιτική ισότητα των κατοίκων...» (Weber, 2003, σ. 86). Επρόκειτο για τη διαφοροποίηση με όρους κύρους μεταξύ προυχόντων μιας οικονομικής ισχύος, οι οποίοι μονοπωλούσαν τα δημοτικά αξιώματα (πατρίκιοι), και ενός στρώματος ευγενών από οικογένειες ιπποτών, που διατηρούσαν ιπποδρόμια και οργάνωναν αγώνες («ιππείς» ή αστική αριστοκρατία) (Weber, 2003, σ. 87).

Στα τέλη του Μεσαίωνα οι πατρίκιοι συμμετέχουν στο δημοτικό συμβούλιο με τους αντιπροσώπους των συντεχνιών σε βάρος της αριστοκρατίας της υπαίθρου που το θεωρεί παράνομο. Αυτή η πολιτική και κοινωνική εξέλιξη οδηγεί στη διαμόρφωση της πόλης. Έτσι, η πρώτη φάση του αγώνα για το δικαίωμα στην ελευθερία των ανελεύθερων υπηκόων περνά μέσα από μια διαδικασία πολιτικής ισότητας των κατοίκων της πόλης για να καταλήξει σε νέες νομικοταξικού τύπου ανισότητες ανάμεσα στους πατρικίους και στους ιππείς. Εδώ η αντιστοίχιση με τη ρωμαϊκή κοινωνική στρώματωση χρησιμοποιείται από τον Βέμπερ ενδεικτικά. Σε κάθε περίπτωση οι απελεύθεροι φαίνεται να εξελίσσονται σε μια ύστερη περίοδο (τέλος Μεσαίωνα) στους πατρικίους που παραγκωνίζουν και ωθούν στο περιθώριο τους παλαιούς τους δεσπότες και διαθέτοντας την οικονομική δύναμη ασκούν την πολιτική εξουσία στην πόλη.

2.3. Η συγκρότηση της πόλης ως αστεακής αδελφότητας

«Η αναπτυγμένη και η μεσαιωνική πόλη είναι ένας σύνδεσμος συγκροτημένος ή ερμηνευμένος ως αδελφότητα» (Weber, 2003, σ. 89) με χαρακτηριστικά όπως η ύπαρξη θρησκευτικού συμβόλου (πολιούχος άγιος), ιδιοκτησίας (γαιοκτησία) και η χρηματοοικονομική δομή, ενώ λείπει η μαγική και ανιμιστική κάστα της Ανατολής καθώς ο πολιτισμικός σύνδεσμος της πόλης υποκαθιστά αυτόν της οικογένειας.

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό που εξετάζει ο Μ. Βέμπερ είναι η σχέση αστεακής κοινότητας και χριστιανισμού, καθώς η θρησκεία αυτή γίνεται «θρησκεία του πληθυσμού των οποίων οι παραδόσεις ανατράπηκαν σε βάθος» (Weber, 2003, σ. 93), αφενός, με την υπέρβαση της θρησκευτικής οργάνωσης των πατριών (clan) και, αφετέρου, με την ώθηση στην ανάπτυξη του εμπορίου.

Η αδελφοποίηση στο άστυ και η εξατομικευμένη πίστη σ' έναν «ουράνιο πατέρα» συμβάλλουν στη διάλυση των γενών και θεμελιώνουν τους ατομικούς δεσμούς του *πολίτη* που υποτάσσεται σ' έναν κοινό αντικειμενικό νόμο κατά την αντίληψη του συμβολαίου όπου το «κάθε υποκείμενο δικαίου ήταν ένας δικονομικός εταίρος». Σύμφωνα με τον Βέμπερ, η αντί-

ληψη αυτή περί δικαιώματος υποταγής υπάρχει το Μεσαίωνα και διατηρήθηκε στο γερμανικό δικονομικό σύστημα (Weber, 2003, σ. 99). Εξελικτικά θα προκύψει ο σφετερισμός της εξουσίας από τους πολίτες μέσω των συνδέσμων τους και της σύναψης συμβολαίων με την εξουσία για έναν ορισμένο στόχο. Ο σφετερισμός εντείνεται λόγω της παραχώρησης από τους συνδέσμους πολιτών του στρατού που είναι αυτοσυντηρούμενος και δεν ανήκει στο βασιλιά. Συνάπτοντας συμβόλαιο με το βασιλιά, ο ηγεμόνας υποκύπτει στη δύναμη των συνδέσμων των πολιτών.

2.4. Από την πόλη των αρχοντικών γενών (πατρικιακή) στην πόλη – ορκωτή αδελφότητα των δημοτών (πληβειακή)

Στην εκλεπτυσμένη και συνθετική θεώρηση των τύπων πόλης του Μεσαίωνα, ο Μ. Βέμπερ καθορίζει δύο τύπους: την πόλη των πατρικίων και την πόλη των πληβείων ως διακριτές μορφές ανάπτυξης, διοίκησης και οργάνωσης της κοινωνίας.

Στην πόλη των πατρικίων ή των αρχοντικών γενών, οι σύνδεσμοι των πολιτών ορίζουν αρχικά μια περίοδο κυριαρχίας της αστικής τάξης που επιβάλλει μια πατρικιακή διοίκηση η οποία θεμελιώνει τη δύναμή της στη γαιοκτησία. Κατ' εξαίρεση, σε ορισμένες περιπτώσεις η διοίκηση αυτή δεν θεμελιωνόταν στη γαιοκτησία αλλά σε μια αστική αριστοκρατία που συσσωρεύει πλούτη από το αποικιακό εμπόριο. Η οικονομική ισχύς είναι η βάση συμμετοχής στη διοίκηση της πόλης (π.χ Βενετία, οίκος των Μεδίκων). Η πατρικιακή μεσαιωνική πόλη αποτελεί εξέλιξη της φεουδαρχικής ή επισκοπικής πόλης και αναπτύσσεται στα πλαίσια των μεγάλων ηπειρωτικών κληρονομικών αυτοκρατοριών και σε αντίθεση προς αυτές. Σε σύγκριση με την πατρικιακή αρχαία πόλη, ο Μ. Βέμπερ τονίζει ότι στην αρχαία της μορφή αναπτύσσεται από τη βασιλική πόλη.

Τα αριστοκρατικά γένη των πατρικίων είναι μια αστική ελίτ, η οποία θεμελιώνεται στη γαιοκτησία (Weber, 2003, σ. 118), εκκινεί από την ύπαιθρο και επιχειρεί να διεισδύσει στην πόλη μέσω της οικονομικής ανόδου της: επενδύουν σε εμπορικές επιχειρήσεις, είναι ιδιοκτήτες πλοίων και διακινδυνεύουν την περιουσία τους με στόχο να διατηρήσουν και τα οικονομικά τους ώστε να διατηρήσουν την εξουσία και την κοινωνική τους θέση.

Όσον αφορά την πληβειακή πόλη, ο Μ. Βέμπερ αναφέρεται στην Ιταλία του Ύστερου Μεσαίωνα (13ος αιώνας), όπου το φαινόμενο του *popolo* παίζει έναν κυρίαρχο ρόλο στη διοίκηση της πόλης. Το *popolo* είναι μια πολιτική αδελφότητα ή πολιτικός σύνδεσμος με οικονομική και στρατιωτική οργάνωση που τείνει να ανατρέψει την αστική αριστοκρατία, αν και θεμελιώνεται σε ετερογενή κοινωνικά και επαγγελματικά στρώματα εφό-

σον «αποτελούνταν από πολύ διαφορετικά στοιχεία, προπάντων, αφενός από επιχειρηματίες και αφετέρου από χειροτέχνες» (Weber, 2003, σ. 157). Είναι ένας πολιτικός σύνδεσμος «συνειδητά παράνομος και επαναστατικός» που «αντιπαράτέθηκε στους ευγενείς και στηρίζονταν στην αδελφοποίηση επαγγελματικών συνδέσμων (arti ή paratici)...» (Weber, 2003, σ. 158). Κεντρικό πρόσωπο του συνδέσμου είναι ο «capitano popolo» εκλεγμένος για ένα χρόνο και υποστηριζόμενος από ένοπλο σώμα, από αντιπροσώπους των συντεχνιών και κατοικεί σε οχυρό. Εξελικτικά ενσωματώνονται στο σύνδεσμο οικογένειες – γένη από τον «popolo grasso» (χοντροί άνθρωποι), αστικές οικογένειες με μόρφωση και περιουσία (Weber, 2003, σ. 162) και, ταυτόχρονα, περιορίζεται η δύναμη των ευγενών, ενώ κάποιες φορές αποκλείονται εντελώς από τη διοίκηση της πόλης. Η ανάδυση της δύναμης του popolo και οι συγκρούσεις κοινοδημοτών και ευγενών με τους στρατούς που διέθεταν ήταν και αιματηροί και διαρκείς (Weber, 2003, σ. 163). Δείχνουν, όμως, την ενίσχυση των πολιτικών δικαιωμάτων και τον εξορθολογισμό σε χωρική βάση του δήμου (το ανάλογο των μεταρρυθμίσεων του Κλεισθένη στην αρχαία Αθήνα). Παράλληλα, η κάμψη της κυριαρχίας των αρχοντικών γενών από την «ορκωτή αδελφότητα των δημοτών» (popolo) σχηματοποιεί μ' έναν σαφή τρόπο τη μετάβαση από τις μορφές χαρισματικής εξουσίας και ανορθολογικού νόμου σε πιο ορθολογικές μορφές εξουσίας (εκλεγμένοι υπάλληλοι).

2.5. Δομές αστεακής οργάνωσης, σχέσεις με εξωαστεακές μορφές ως παράγοντες συγκρότησης της κεφαλαιοκρατίας και του σύγχρονου κράτους

Ο Μ. Βέμπερ υποστηρίζει εξ αρχής ότι η αυτο-οργάνωση εκτός των ιταλικών πόλεων πραγματοποιείται μεμονωμένα και με μια σειρά περιορισμούς. Επιχειρεί να αναδείξει το ότι «η εξέλιξη των μεσαιωνικών πόλεων μπορεί να θεωρείται και για τη σύγχρονη κεφαλαιοκρατία και για το σύγχρονο κράτος όχι βεβαίως το αποκλειστικό προστάδιο και ούτε καν ο φορέας τους, αλλά αναμφισβήτητα ένας καθοριστικότερος παράγοντας της συγκρότησής τους» (Weber, 2003, σ. 183). Εντοπίζοντας τις «εξωτερικές ομοιότητες εξέλιξής τους» αναδεικνύει και τις «βαθιές διαφορές τους» διά της αντιπαράθεσης των δύο τύπων πόλης που ανέδειξε με τελικό στόχο να παραθέσει την πολυμορφία των «κατευθύνσεων» προς τις οποίες αναπτύσσονται στην περίοδο ακμής τους οι μεσαιωνικές πόλεις.

Όσον αφορά, λοιπόν, τη διοίκηση της πόλης αναδεικνύεται η ύπαρξη ενός διοικητικού σώματος, του «συμβουλίου», το οποίο συντίθεται, αφενός, με γνώμονα την κατανομή πολιτικής εξουσίας μεταξύ των γενών πατρικίων, των εκπροσώπων των επαγγεμάτων, των εμπόρων και, αφε-

τέρου, ανάλογα με τη συμμετοχή του «πολιτικού ή γαιοδεσποτικού πολίαρχου» (Weber, 2003, σ. 188) στο διορισμό του συμβουλίου. Ως προς τη φορολογική εξουσία της πόλης επί των δημοτών και την απαλλαγή φορολογίας και εισφορών από εξωτερικές εξουσίες, αυτή εμφανίζεται πολύ διαφοροποιημένη, ενώ στην Αγγλία ήταν απαραίτητη η συγκατάβαση του βασιλιά στην επιβολή νέου φόρου. Σε γενικές γραμμές η τάση ήταν «οι αστακοί δημοσιονομικοί χειρισμοί και η αυτοφορολόγηση να τεθούν υπό κρατικό έλεγχο και οι δημοτικοί υπάλληλοι να γίνονται εισπρακτικά όργανα του κράτους» (Weber, 2003, σ. 190). Ο έλεγχος της αγοράς ή η αγορανομική εποπτεία του εμπορίου και των επιτηδευμάτων αποσπάται από τον έλεγχο του πολίαρχου και ιδιοποιείται από το συμβούλιο, ενώ έχει αρμοδιότητα για τον έλεγχο των συνθηκών εργασίας, την προστασία των μικροαστών διά της απαγόρευσης έναρξης καπιταλιστικών επιχειρήσεων. Ταυτόχρονα, μειώνει τον ανταγωνισμό στην περιοχή ελέγχου του, με τον αποκλεισμό των αγροτών από εμπορικά επαγγέλματα.

Ο Μ. Βέμπερ διαπιστώνει την τάση των πόλεων του Μεσαίωνα να δημιουργούν μονοπωλιακές αγορές που έχουν ως συνέπεια τη μεταξύ τους σύγκρουση και τους πολέμους. Η βαθμιαία πτώση (Weber, 2003, σ. 192-193) της οικονομικής εξουσίας της πόλης έχει ως αιτίες την έλλειψη πολιτικής και στρατιωτικής δύναμης για την εξασφάλιση των συμφερόντων της. Εξαιρέση αποτελούν μεμονωμένα άτομα και ιδιαίτερα τα προνομιούχα που συμμετέχουν σε μονοπωλιακές υπερπόντιες επιχειρήσεις και διατηρούν την ισχύ τους (γαιοκτήμονες, ηγεμόνες, υψηλόβαθμοι υπάλληλοι, λιγότερο οι αστοί). Η κρίση των πόλεων –ήδη από τον 16ο αιώνα– οφείλεται στην αλλαγή των εμπορικών δρόμων, στην έναρξη μεγάλων οικιακών βιομηχανιών (μανιφακτούρων) με εξωαστακή εργατική δύναμη, στο μη επικερδές των παραδοσιακών αστικών επιχειρήσεων, στην εμφάνιση νέων καπιταλιστικών επιχειρήσεων σε νέους τόπους όπου υπήρχαν εργατικά χέρια έξω από τις μεσαιωνικές πόλεις.

Σχετικά με τη σχέση της μεσαιωνικής πόλης με άλλες εξωαστικές ομάδες ο Μ. Βέμπερ αναφέρεται σε μια ποικιλία μορφών. Τη δυσπιστία των Γερμανών βασιλέων έναντι της πόλης αντικαθιστά η υποστήριξη των μεσαιωνικών πόλεων προς τους βασιλείς της Αγγλίας και της Γαλλίας στη σύγκρουσή τους με τους Βαρόνους. Όσον αφορά την αντίθεση μεσαιωνικών πόλεων και ηγεμόνων, η οποία εκφράζει τη σύγκρουση φεουδαλικής οικονομίας και οικονομίας αγοράς, ο Βέμπερ υποστηρίζει ότι υπήρχε μια *de facto* συναίνεση λόγω του γεγονότος ότι στην πόλη υπήρχε η αναγκαία αγορά προς πώληση των αγροτικών προϊόντων της υπαίθρου, ενώ στην πόλη οι ηγεμόνες επέβαλλαν και εισέπρατταν φόρους (Weber, 2003, σ.

194-195). Ταυτόχρονα, αναδεικνύει μια βασική αντίθεση μεταξύ πόλης με οχύρωση, που αντιπροσωπεύεται από την αρχαία «πόλιν», και πόλης με την οικονομία της αγοράς, που αναφέρεται στη μεσαιωνική πόλη. Αναδεικνύει, έτσι, τη μετάβαση από τους προσωπικούς δεσμούς στους δικαιοκράτους θεσπισμένους δεσμούς της εκχρηματισμένης οικονομίας: «Η μετατροπή σχεδόν όλων των προσωπικών και εμπράγματων απαιτήσεων του γαιοκτηματικού και δικαστικού δεσπότη σε χρηματικές απαιτήσεις και η εν μέρει δικαιοκράτη...ελευθερία που προέκυπτε...» (Weber, 2003, σ. 195).

Η σχέση των πόλεων με τις εκκλησιαστικές και μοναστικές ηγεμονίες ήταν έντονα συγκρουσιακή και κατά τον Μ. Βέμπερ προκάλεσε μια οικονομική επανάσταση, η οποία οδήγησε «εν μέρει» στη Μεταρρύθμιση, εφόσον το ιερατείο δεν ενσωματώθηκε στις αστικές συντεχνίες. Αποτελεί, άλλωστε, πεδίο εκλεκτικής συγγένειας, για τον Μ. Βέμπερ, ο συσχετισμός οικονομικής και θρησκευτικής ζωής.²⁶ Η εξατομικευμένη πίστη του προτεσταντικού δόγματος επιτρέπει μια παράλληλη χειραφέτηση της οικονομικής ελευθερίας και του κέρδους σε αντίθεση με τους περιοριστικούς επικαθορισμούς του καθολικού ιερατείου. Η μεσαιωνική πόλη είναι ο χώρος της πολιτικής και θεσμικής ορθολογικότητας (δομές εξουσίας, συμβούλιο, κ.ά.) αλλά και της οικονομικής ορθολογικότητας που προκύπτει από την ιδεολογία του προτεσταντικού δόγματος και προετοιμάζει τον καπιταλισμό.

Η εξέλιξη στην αρχαιότητα ήταν διαφορετική καθώς δεν υπάρχουν μοναστήρια και οι θρησκευτικές λειτουργίες είναι πολιτικοποιημένες, τελούνται από τις αριστοκρατικές οικογένειες και αποφέρουν κύρος και εισοδήματα. Η διαφορά εντοπίζεται στο γεγονός ότι στον Μεσαίωνα παρατηρείται ένας εν εξελίξει διαχωρισμός εκκλησίας και κράτους ενώ η αρχαία δημοκρατία «κρατικοποίησε πλήρως τις ιερατικές θέσεις ως πηγή τελών και δύναμης» (Weber, 2003, σ. 199), δηλαδή υπέταξε τη θρησκευτική στην «κρατική» εξουσία. Άλλωστε, τα ιερά του Απόλλωνα στους Δελφούς και της Αθηνάς στην Αθήνα ήταν θησαυροφυλάκια του ελληνικού κράτους.

Στη συνέχεια ο Βέμπερ επιχειρεί να αναδείξει τη μοναδικότητα της μεσαιωνικής πόλης αντιπαραβάλλοντάς την με στην αρχαία πόλη: Ο εξορθολογισμός και των δύο τύπων πόλης είναι μεν πολιτικός, αλλά αυτός της μεσαιωνικής πόλης είναι το αποτέλεσμα ενός επιπλέον πρωτότυπου και μοναδικού στην ιστορία οικονομικού εξορθολογισμού σε ατομική και κοινωνική βάση· κάτι ανάλογο με αυτό που υποστηρίζει ο Μαξ για τη δυναμική της διαλεκτικής αντίθεσης αστών και προλεταρίων:

26. Βλέπε το μνημειώδες έργο του Μ. Βέμπερ (1978).

μήπως εδώ δεν αντιτίθενται οι ανελεύθεροι με τους ηγεμόνες ή οι απελεύθεροι με τους αριστοκράτες, προκαλώντας ουσιαστικά τη δυναμική των μετασχηματισμών;

2.6. Από τον πολιτικό ορθολογισμό της αρχαίας πόλης στον οικονομικό εξορθολογισμό της μεσαιωνικής πόλης

Στο τέλος του κειμένου του για την πόλη, ο Μ. Βέμπερ διαπραγματεύεται με έναν εκτεταμένο τρόπο τη σύγκριση μεταξύ της αρχαίας (ελληνικής και ρωμαϊκής) και μεσαιωνικής δημοκρατίας με στόχο να θεμελιώσει τις δομικές διαφορές της αστεακής δημοκρατίας των μεσαιωνικών πόλεων και τη σχέση τους, εντέλει, με έναν οικονομικό εξορθολογισμό, πρόδρομο και θεμελιακό χαρακτηριστικό της σύγχρονης αστικής κοινωνίας. Η εδαφική βάση της αθηναϊκής δημοκρατίας (μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη, αντιπροσώπευση με βάση τις τριττύες) βασίζεται στην αγροτική οικονομία, ενώ στις μεσαιωνικές πόλεις θεμελιώνεται στην εμπορική ή βιοτεχνική οικονομία και, κατά συνέπεια, στην πολιτική δύναμη των συντεχνιών ή των ενώσεων των εργαζομένων. Η πολιτική αμφοτέρων των τύπων πόλης είναι η οργανωμένη οικονομική διεκπεραίωση των αναγκών της πόλης σε αγαθά, με γνώμονα, βέβαια, τις δομές πολιτικής οργάνωσης που η καθεμιά από αυτές διαθέτει. Όσον αφορά την αρχαία πόλη αυτός ο στόχος επιτυγχάνεται μέσω της δράσης των συμφερόντων, αφενός, της «αρχαίας κεφαλαιοκρατίας» και, αφετέρου, των «μικροαστικών στρωμάτων» (Weber, 2003, σ. 208).

Στις μεσαιωνικές πόλεις της Νότιας Ευρώπης ο Μ. Βέμπερ ανακαλύπτει τα κοινά χαρακτηριστικά με τις αρχαίες πόλεις καθώς η στρατιωτική κυριαρχία της πόλης είναι έντονη στα περίχωρά της και υπάρχει λιγότερη δημοκρατία, ενώ οι βορειοευρωπαϊκές ηπειρωτικές πόλεις του Μεσαίωνα «ήταν ένα μόρφωμα ασυγκρίτως εντονότερα προσανατολισμένο στην κατεύθυνση της επικερδείας μέσω έλλογης οικονομικής δραστηριότητας από οποιαδήποτε πόλη της αρχαιότητας» (Weber, 2003, σ. 229-230). Εν τέλει η αυτονομία αυτών των μεσαιωνικών πόλεων προέκυψε συγκυριακά από το γεγονός ότι οι κατέχοντες την εξουσία μη αστοί δεν διαθέτουν ένα σώμα ειδικών υπαλλήλων για να ελέγχουν τα αυξανόμενα οικονομικά της πόλης, ενώ παράλληλα η ρήξη των εξουσιών που ερίζουν (βασιλέας, μεγάλοι υποτελείς, εκκλησία) ενισχύει την πολιτική αυτονομία της πόλης.

Η διαφορά λοιπόν της «τυπικής μεσαιωνικής πόλης» από την αρχαία πόλη είναι το γεγονός ότι η πρώτη είχε «εν γένει οικονομικό προσανατολισμό», εφόσον οι κάτοικοί της πορίζονται είτε μέσω εμπορίου είτε μέσω επιτηδεύματος, ενώ οι «ευγενείς στην αρχαιότητα είχαν ενδιαφέρον να

θέσουν στην υπηρεσία τους ιδιαίτερα μέσα στρατιωτικής τεχνικής, τα οποία μόνο η πόλη θα μπορούσε να τους προσφέρει» (Weber, 2003, σ. 218). Έτσι η καίρια διαφορά των δύο αστακών μορφών και κοινωνικών τύπων οργάνωσης είναι το γεγονός ότι ο οικονομικός εξορθολογισμός του μεσαιωνικού δημότη τον ωθεί στην κατεύθυνση της μανιφακτούρας και της βιομηχανίας, ορίζοντας τον τύπο του *homo oeconomicus* (Weber, 2003, σ. 218), ενώ η «πόλις» της αρχαιότητας είναι ένας ανώτατος αμυντικός σύνδεσμος και ο αρχαίος πολίτης ήταν ένας *homo politicus*.

3. Ο EMILE DURKHEIM ΚΑΙ Ο ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗΣ ΖΩΗΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Στη σειρά των κλασικών της κοινωνιολογίας, η θέση του Ε. Ντυρκάιμ (1858-1917) είναι ουσιαστική για δύο κυρίως λόγους. Ο πρώτος αφορά το γεγονός ότι επιχειρεί να θεμελιώσει την αυτονομία της Κοινωνιολογίας ως ξεχωριστής επιστήμης που μελετά τα κοινωνικά φαινόμενα και ο δεύτερος ότι η μορφολογία των κοινωνικών γεγονότων είναι απαραίτητη για την κατανόηση της υφής τους. Έτσι, τα ορατά και εμπειρικά στοιχεία που συνθέτουν το κοινωνικό γεγονός αποτελούν βασικά δομικά χαρακτηριστικά που εξετάζονται προσεκτικά από τον επιστήμονα. Για το λόγο αυτόν θεωρείται και ο κατεξοχήν εμπειριστής κοινωνιολόγος. Οι έννοιες της ηθικής συνείδησης, του καταμερισμού της εργασίας, των δικαίικων κανόνων, εντέλει της ίδιας της λειτουργίας της κοινωνικής ζωής που πραγματώνεται σε ατομικό και ομαδικό επίπεδο με διαφοροποιημένους τρόπους, και των αιτίων που τα ενεργοποιούν, αποτελούν τα βασικά ζητήματα του προβληματισμού του Ντυρκάιμ. Ας εξετάσουμε διεξοδικά τα ζητήματα που θέτει υπό μια χωρική αναλυτική ματιά.

3.1. Συγκέντρωση και διασπορά πληθυσμού και δραστηριοτήτων, υλική και ηθική πυκνότητα

Η αύξηση του όγκου και της πυκνότητας των ανθρώπινων κοινωνιών έχει άραγε επίπτωση στα άτομα και στις ομάδες, αναρωτιέται ο Ντυρκάιμ (Durkheim, 1926, σ. 336-343). Ναι, καθώς η πόλη στον Ντυρκάιμ προσεγγίζεται έμμεσα για τα πρωτόγνωρα έως τότε ζητήματα που έθετε η συγκέντρωση πληθυσμού και κτηρίων σε αντίθεση προς τη διασπορά των παλαιότερων μορφών κοινωνικής οργάνωσης. Το μέγεθος της συγκέντρωσης έχει κεφαλαιώδη σημασία για τη μελέτη του αστικού φαινομένου.

Το αντιθετικό ζεύγος συγκέντρωση/διασπορά πληθυσμού παραπέμπει στην έννοια της πυκνότητας, ενώ, ταυτόχρονα, ο θεμελιώδης χαρακτήρας

της συλλογικής συνείδησης ορίζει και τη βασική οπτική του Ντυρκάιμ για την υφή της κοινωνίας και των κοινωνικών φαινομένων· η ολότητα που ξεπερνά το άθροισμα των μερών και επιδρά στα μέρη με έναν εξαναγκαστικό τρόπο,²⁷ ενώ, παράλληλα, «ενδύεται» ένα μυστικιστικό και σωτηριολογικό –θα μπορούσαμε να πούμε– χαρακτήρα. Η συγκρότηση της συλλογικής ζωής πραγματοποιείται χωρικά μέσω της υλικής και της ηθικής πυκνότητας. Η αστική συγκέντρωση (πόλη) με την εξαιρετική υλική πυκνότητα δίνει τη δυνατότητα έκφρασης μορφών συλλογικής ζωής, υπέρβασης της ατομικότητας, επιβεβαίωσης της ενότητας της ομάδας και παρουσιάζει αναλογία με τη συγκέντρωση του ιερού χρόνου της θρησκευτικής γιορτής των «αρχέγονων μορφών της θρησκευτικής ζωής» (Durkheim, 1960, σ. 131). Αυτή ακριβώς τη διάσταση της συλλογικότητας ορίζει ο Ντυρκάιμ *ηθική ή δυναμική πυκνότητα* συγκρίνοντας δύο κοινωνίες με ίση υλική πυκνότητα που στο εσωτερικό τους δεν έχουν το ίδιο ποσοστό ηθικής πυκνότητας, δηλαδή βαθμό και επίπεδο συγκρότησης κοινωνικής ζωής. «Για το λόγο αυτόν, εκείνο που εκφράζει καλύτερα τη δυναμική πυκνότητα ενός λαού είναι ο βαθμός συμμείξεως των κοινωνικών τμημάτων» (Durkheim, 1978, σ. 180).

Οι παρατηρήσεις του Ντυρκάιμ για τις ποιοτικές μεταβολές της κοινωνικής ζωής, που επιβάλλει η αύξηση του όγκου και της πυκνότητας, καθώς και η έννοια του «κοινωνικού περιβάλλοντος» (*milieu*) που εισηγήθηκε αποτέλεσαν εννοιολογικά εργαλεία μείζονος σημασίας για τους θεμελιωτές της κοινωνιολογίας του χώρου της πόλης της Σχολής του Σικάγο καθώς και σε νεώτερους κοινωνιολόγους όπως ο Remy (1975, σ. 285-287), ο οποίος κάνει επίκαιρη την έννοια στο θεωρητικό του κείμενο για την κοινωνιολογική προσέγγιση του χώρου. Το κοινωνικό περιβάλλον αναφέρεται στη μεταμόρφωση των διαντιδράσεων μεταξύ των ομάδων αλλά, κυρίως, στο εσωτερικό των ομάδων· αναφέρεται, λοιπόν, στις ποιοτικές μεταβλητές που παρουσιάζονται όταν ένα μεγάλο πλήθος ατόμων (μέγεθος) βρίσκεται συγκεντρωμένο σ' ένα χώρο (πυκνότητα). Εκεί, εν δυνάμει δημιουργούνται πυρήνες κοινωνικής ζωής που διαφοροποιούν τη συμπεριφορά των κοινωνικών υποκειμένων και αναδεικνύουν το κοινωνικό περιβάλλον που δεν συγκροτείται απλά και μόνο από το άθροισμα των συνιστωσών που στεγάζει, αλλά προκαλεί διαφορετικές αλληλεπιδράσεις.

27. Οι απόψεις του Durkheim περί κοινωνίας μέσα από τη ματιά της Μουσούρου, βλέπε την εισαγωγή στο Ε. Ντυρκάιμ (1978, σ. 19-20).

Η ανάλυση με όρους αμιγών περιοχών (Van Meter, 1994, σ. 118-120),²⁸ φυλετικής ή εθνοτικής σύνθεσης έχουν πολλά κοινά σημεία με μια τέτοια προοπτική. Παράλληλα, η κοινωνική μορφολογία που εισηγείται ο Ντυρκάιμ αναδεικνύει τη θεωρία του ως εργαλείο ανάλυσης της οικολογικής προσέγγισης της σχολής του Σικάγο που μιλά για «οικολογικές φωλιές»²⁹ στις σύγχρονες πόλεις και αποτυπώνει τη γεωγραφική διάσταση της παρουσίας των ομάδων στο χώρο της πόλης. Αυτό δεν αναιρεί βέβαια τις επιδράσεις που δέχθηκε η σχολή αυτή από την κοινωνιολογία του G. Simmel.

3.2. Από τη μηχανική αλληλεγγύη της πρωτόγονης κοινωνίας στην οργανική αλληλεγγύη της σύγχρονης κοινωνίας

Μ' έναν αντίστοιχο τρόπο μ' αυτόν του Γερμανού κοινωνιολόγου F. Tönnies που ορίζει δύο κυρίαρχες μορφές κοινωνικής ζωής στην ιστορική εξέλιξη των κοινωνιών (κοινότητα: απλές μορφές κοινωνικής ζωής / κοινωνία: σύνθετες και σύγχρονες μορφές κοινωνικής ζωής),³⁰ ο Ντυρκάιμ συλλαμβάνει τη θεωρία των δύο σταδίων συγκρότησης της συλλογικής ζωής (Durkheim, 1926, σ. 98-103). Εκκινώντας από τον προβληματισμό της ηθικής αξίας του καταμερισμού της εργασίας ορίζει την «κοινωνική συνοχή» και εν συνεχεία την «κοινωνική αλληλεγγύη» (*solitarite sociale*) ως κριτήρια κατάταξης των κοινωνιών.

Η θεωρία των δύο σταδίων πραγμάτωσης της κοινωνικής ζωής δίνει τον εξελικτικό και λειτουργικό πυρήνα του υποδείγματος του Ντυρκάιμ. Η μετάβαση από τις πρωτόγονες μορφές κοινωνικής ζωής σε πιο σύγχρονες μορφές είναι μια κορυφαία μεταβολή στην ιστορία της ανθρωπότητας.

28. Οι τενεκεδουπόλεις της Αφρικής, της Λατινικής Αμερικής και των Ηνωμένων Πολιτειών αποτελούν υποδείγματα τέτοιων περιοχών, βέβαια έξω από τον οικιστικό πυρήνα της πόλης. Οι *favellas* του Ρίο ντε Τζανέιρο, οι *barriades* του Περού και τα *shanty towns* (γκέτο) των Πορτορικανών των ΗΠΑ αναδεικνύουν τη δυναμική της αλληλεπίδρασης (κοινωνική ζωή με ανάπτυξη ιδιαίτερων κανόνων, μορφές αλληλεγγύης και πολιτισμικής έκφρασης – Π.χ. *samba* βραζιλιάνικο). Βλ. Van Meter (1994, σ. 118-120).

29. Έτσι στο Σικάγο του 1910-1920, ο R. E. Park και οι συνεργάτες του αποτύπωσαν την πραγματικότητα των πυρήνων κοινωνικής ζωής στο εσωτερικό της πόλης, ενώ ο Burgess αποτύπωσε γεωγραφικά την ύπαρξη αυτών των κοινωνικών περιβαλλόντων εθνο-φυλετικής σύνθεσης όπως η μικρή Σικελία (*little Sicily*), η κινεζούπολη (*Chinatown*), βλ. Burgess W. E. (1925, σ. 53-58).

30. Η κοινότητα (*Gemeinschaft*) ως αποτέλεσμα της φυσικής θέλησης (*Wensenswille*) και η κοινωνία ως αποτέλεσμα της έκφρασης της λογικής θέλησης, βλέπε Σ. Νικολαΐδου, όπ. π., σ. 164-165.

Στο πρώτο στάδιο, η ομοιότητα των συνειδήσεων κοινωνικοποιεί το άτομο στο εσωτερικό της ομάδας με μια ασαφή διαφοροποίηση του «εγώ» με το «εσύ», ενώ το «εμείς» είναι κυρίαρχο. Αυτό το στάδιο αντιστοιχεί σε κοινωνίες με δεσμούς μηχανικής αλληλεγγύης. Στο δεύτερο στάδιο, το άτομο κοινωνικοποιείται μέσω της ατομικής του δράσης, ενώ η διαφοροποίηση του «εγώ» με το «εμείς» είναι σαφής. Η συλλογικότητα προκύπτει από την ένωση των ατομικών δράσεων και από τον αυξανόμενο καταμερισμό της εργασίας που χαρακτηρίζει κοινωνίες με δεσμούς οργανικής αλληλεγγύης. Η διαπραγμάτευση της έννοιας του καταμερισμού της εργασίας αποτελεί το αναλυτικό εργαλείο του Ε. Ντυρκάιμ ενώ οι δικαιοκάνονες³¹ αποτελούν τις κυρίαρχες διαστάσεις μέσω των οποίων εξετάζει τις μορφές κοινωνικής αλληλεγγύης· στο πρώτο στάδιο αντιστοιχεί το καταναγκαστικό δίκαιο (*droit répressif*), ενώ στο δεύτερο στάδιο το συνεργασιακό δίκαιο (*droit coopératif*) που περιλαμβάνει διορθωτικές ποινές.

Η μετάβαση από το πρώτο στο δεύτερο στάδιο κοινωνικής οργάνωσης εξηγείται από την αύξηση της υλικής πυκνότητας που αντιστοιχεί στη μετάβαση από τη νομαδική στην αγροτική ζωή, στην εμφάνιση των πόλεων και στον αριθμό και την ταχύτητα των επικοινωνιών, αφενός, και, από την αύξηση του όγκου των κοινωνιών, αφετέρου. Ο καταμερισμός της εργασίας είναι συνάρτηση του όγκου και της πυκνότητας μιας κοινωνίας. Η πόλη ως κατεξοχήν χώρος υψηλής υλικής πυκνότητας συνοδεύεται από αύξηση της ηθικής πυκνότητας που δεν είναι τίποτε άλλο παρά οι θετικές μορφές συλλογικής ζωής με θεμελιώδη την έννοια της ελευθερίας. Η ατομική ελευθερία πραγματώνεται από τους θεσπισμένους κανόνες και τους νόμους που θεμελιώνουν τη συλλογική ζωή.

Η πόλη κατά τον Ντυρκάιμ είναι το πεδίο ανάπτυξης συλλογικών «ηθικών» μορφών ζωής μέσω της ατομικής δράσης και των οργανικών δεσμών αλληλεγγύης. Η θέση που εκφράζει με τη μεγάλη κοινωνιολογική του μελέτη περί αυτοκτονίας (Durkheim x.x.), αναδεικνύει με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο τη θεωρία του για τη δόμηση της συλλογικής ζωής, εφόσον η κεντρική υπόθεση που επεξεργάστηκε με βάση εμπειρικά δεδομένα είναι η αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ αυτοκτονίας και κοινωνικής συνοχής (Durkheim x.x., σ. 228-238). Η πόλη με την υψηλή συγκέντρωση

31. Βλ. την πυκνή διαπραγμάτευση της Β. Χαστάογλου σχετικά με τη σχέση μορφών κοινωνικής οργάνωσης και δικαιοκάνονων στον Ε. Durkheim, Χαστάογλου (1990, σ. 11-14), επίσης, σε συσχετισμό με τον R. E. Park της Σχολής του Σικάγο, βλέπε, Χαστάογλου (1981, σ. 40).

πληθυσμού δεν αποτελεί την αιτία εκδήλωσης ψυχοπαθολογικών καταστάσεων, όπως αντιμετωπίζεται από την μετέπειτα αστική κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγο, αλλά ως ευκαιρία για συλλογικά αισθήματα ολοκλήρωσης της κοινωνικής ζωής. Η πόλη κατά τον Ντυρκάιμ είναι μια ευκαιρία ανάπτυξης ηθικής συνείδησης παράλληλα με τον αυξανόμενο καταμερισμό της εργασίας και την οικονομική σημασία. Τον «πνευματικό» χαρακτήρα του αστεακού φαινομένου αναδεικνύει με το έργο του μέσα από το δίπολο συγκέντρωσης / διασποράς πληθυσμού και δραστηριοτήτων, καθώς το πρώτο σχετίζεται με τις «θερμές» στιγμές συλλογικής ζωής, την εορτή, το «ιερό» (*sacré*), ενώ το δεύτερο με την οικονομική ζωή, τον καθημερινό βίο και με το «ανίερο» (*profane*).

Βέβαια, φαίνεται να τον απασχολεί λιγότερο η οικονομική ζωή ή οι πολιτικές όψεις της εξέλιξης του καταμερισμού της εργασίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι τις παρακάμπτει διότι στο τρίτο βιβλίο (εννοεί το τρίτο μέρος) του έργου του για τον καταμερισμό της εργασίας, ο οποίος θεωρείται ως αναγκαία προϋπόθεση λειτουργίας και συνοχής της κοινωνίας, αναφέρεται στον ανομικό καταμερισμό της εργασίας που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων τις βιομηχανικές κρίσεις και τον ανταγωνισμό εργασίας και κεφαλαίου. Η επίλυση βρίσκεται στην ανάπτυξη ενός κυβερνητικού οργάνου ρύθμισης της οικονομικής ζωής καθώς και στην εγκαθίδρυση μιας φιλοσοφίας της επιστήμης (A. Compté). Παρακάτω θα αναφερθεί στον «πόλεμο των τάξεων» ως αποτέλεσμα ενός «υποχρεωτικού καταμερισμού της εργασίας», ενώ η επίλυση θα βρεθεί σε μια «συνοχή συναινετικού χαρακτήρα» (*solidarite contractuelle*) (E. Durkheim, 1926, σ. 343-370).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι Μάρξ και Έγκελς εντάσσουν την ανάλυσή τους για το χώρο και την πόλη στη θεωρία περί καταμερισμού της εργασίας και περί τρόπων παραγωγής (*mode de production*), δηλαδή, μιας ιστορικο-αναλυτικής προσέγγισης των ανθρώπινων κοινωνιών από την πρωτόγονη έως την σύγχρονη κοινωνία. Έτσι, υποστηρίζουν, επηρεασμένοι από το εξελικτικό σχήμα του Louis Morgan (Νικολαΐδου, 1993, σ. 203), το συσχετισμό μορφών παραγωγής και ιδιοκτησίας που προκύπτουν από την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, οι οποίες υπαγορεύουν διαδοχικές και ολοένα πιο σύνθετες μορφές καταμερισμού της εργασίας και αντίστοιχες μορφές κοινωνικής οργάνωσης. Οι μορφές χωρικής οργάνωσης προκύπτουν ως αποτέλεσμα των μορφών καταμερισμού και κοινωνικής οργάνωσης. Στην

πρωτόγονη ή φυλετική ιδιοκτησία δεν υφίστανται μορφές χωρικής πόλωσης καθώς οι παραγωγικές δυνάμεις είναι σε εμβρυακό στάδιο. Στην κοινοτική ή κρατική ιδιοκτησία της αρχαίας κοινωνίας (Ρώμη κυρίως) εμφανίζεται η χωρική αντίθεση πόλης – υπαίθρου χωρίς, όμως, αυτή η χωρική αντίθεση να εκφράζει σημαντική αντίφαση και δομική αιτία μετασχηματισμού αυτής της μορφής κοινωνικής οργάνωσης.³²

Αντίθετα, στη φεουδαλική ιδιοκτησία και την αντίστοιχη της μορφή κοινωνικής οργάνωσης, η χωρική ετερότητα υπαγορεύει και ευρύτερες διαλεκτικές αντιθέσεις μεταξύ παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων. Αναδύεται η αντίθεση γαιοκτησίας (ύπαιθρος) και κεφαλαίου (πόλη), που συγκροτείται λόγω της αρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου από το εμπόριο και γύρω από τη μετεξέλιξη της οικιακής βιοτεχνίας σε «οικιακή βιομηχανία» ή μανιφακτούρα. Τελικά, στην κεφαλαιοκρατική μορφή οργάνωσης οι παραγωγικές δυνάμεις φθάνουν σε μορφές ανώτερης οργάνωσης (η πιο μεγάλη βιομηχανία, το διεθνές εμπόριο) και η αντίθεση πόλης – υπαίθρου αναδεικνύει την απόλυτη κυριαρχία της πόλης, όπου εδράζεται η νέα διαλεκτική αντίφαση: η πόλη είναι ο τόπος συγκέντρωσης των παραγωγικών δυνάμεων (βιομηχανία, εμπόριο), της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας που είναι ανεξάρτητη από τη γαιοκτησία και προκύπτει από την εργασία και την ανταλλαγή. Στην πόλη ενεργοποιούνται οι νέες δυνάμεις του νέου τρόπου παραγωγής και εκεί είναι ο τόπος της νέας διαλεκτικής αντίφασης μεταξύ προλεταριάτου και αστικής τάξης. Εξελικτικά θα προκύψουν νέες διαδικασίες επαναστατικού μετασχηματισμού του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Άλλωστε, «η κατάργηση της αντίθεσης μεταξύ πόλης και υπαίθρου είναι ένας από τους πρώτους όρους κοινοτικής ζωής...», εφόσον ο ανταγωνισμός τους «μπορεί να υπάρχει μόνο μέσα στα πλαίσια της ατομικής ιδιοκτησίας» (Μάρξ, Έγκελς, 1989, σ. 100).

Η αντιστοίχιση μεταξύ σταδίων καταμερισμού της εργασίας και μορφών χωρικής οργάνωσης επιβάλλει τη διαίρεση χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας, ήδη από την αρχαία κοινωνία, καθώς η πρώτη εμφανίζεται στην ύπαιθρο, ενώ η δεύτερη στην πόλη. Εννοείται ότι αυτές αποτελούν μορφές ταξικής στρωμάτωσης. Η επόμενη επέκταση του καταμερισμού της εργασίας ήταν ο χωρισμός της παραγωγής (βιοτεχνία) και του

32. Η Β. Χαστάογλου (1990, σ. 5) αναφέρεται σε μια *πολιτική αντίθεση πόλης και υπαίθρου* που δεν ωθεί σε ευρύτερο μετασχηματισμό και σε νέο τρόπο παραγωγής και κοινωνικής οργάνωσης.

εμπορίου. Η επέκταση του εμπορίου προκάλεσε ένα νέο καταμερισμό μεταξύ πόλεων που εξειδικεύονται σε διαφορετικά προϊόντα (μέσω της μανιφακτούρας), ενώ, τέλος, ο πιο εκτεταμένος καταμερισμός εμφανίστηκε με τη μεγάλη βιομηχανία.

Η θεωρία του πολλαπλασιασμού των αναγκών, της αλλοτριώσης και της εμφάνισης της αστικής τάξης και του προλεταριάτου είναι στενά συνδεδεμένα με την ανωτέρω ανάπτυξη. Θεωρώντας ότι το ενδιαφέρον της μαρξιστικής ανάλυσης για το χώρο εμφανίζεται, κύρια, στο έργο *Η Γερμανική ιδεολογία*, παρακάμψαμε τα έργα του Έγκελς,³³ στα πλαίσια του άρθρου αυτού.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι στους Μαρξ και Έγκελς η βάση της ανάλυσης δεν είναι αυτός καθ'αυτόν ο χώρος και οι μετασχηματισμοί του, αλλά οι ιστορικές μορφές των τρόπων παραγωγής και ιδιαίτερα ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής. Υιοθετούν, αφενός, μια αιτιακή σχέση αντιστοιχίας μεταξύ βάσης και εποικοδομήματος ή παραγωγικών μορφών και αναπαραστάσεων (ως τρόπων αντίληψης της πραγματικότητας και δράσης των ατόμων και των ομάδων) και, αφετέρου, μεταξύ παραγωγικών μορφών και μορφών χωρικής οργάνωσης. Στόχος τους η μελέτη των ιστορικών συνθηκών που οδήγησαν στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και η μελέτη των αιτιακών σχέσεων ανατροπής του. Είναι, λοιπόν, μια συνολική θεώρηση των ανθρώπινων κοινωνιών μέσω της οικονομικής αιτιότητας.

Κατά τον Μαξ Βέμπερ, η συγκρότηση της πόλης θεμελιώνεται κατ' αρχάς και, κυρίως, πάνω στην οικονομία, είτε πρόκειται για τον τύπο της καταναλωτικής, είτε για τον τύπο της παραγωγικής πόλης. Η πόλη ως «μόνιμη αγοραία εγκατάσταση» αναπτύσσει και εφαρμόζει αστικές οικονομικές πολιτικές για να εξασφαλίζει τις συνθήκες ανταλλαγής και παραγωγής. Συνεπώς, υπάρχει μια διττή αιτιότητα, αφενός, οικονομική και, αφετέρου, πολιτικο-θεσμική. Ο καθορισμός της πόλης ως «αστεακής κοι-

33. Αυτό δεν σημαίνει ότι παραγνωρίζουμε τη συνεισφορά του έργου του Έγκελς στην κοινωνιολογία της πόλης. Η επιλογή να επικεντρωθούμε στις πιο θεωρητικές όψεις του χώρου στη μαρξιστική θεωρία μάς απομάκρυνε από τις θεωρητικές αναλύσεις του Έγκελς για το ζήτημα και το ρόλο της κατοικίας στην ταξική συγκρότηση του χώρου της πόλης. Για τις όψεις αυτές παραπέμπουμε στο κεφάλαιο «Η εργατική τάξη στο χώρο της πόλης» της Λ. Λεοντίδου (1989, σ. 36-41). Βλέπε, επίσης, τη βιοματική και πολιτικοποιημένη ματιά του Έγκελς στα αποσπάσματα από τα δύο έργα του *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία* και το *Ζήτημα της κατοικίας* με τίτλους «Οι μεγάλες πόλεις» και «Πώς η αστική τάξη λύνει το ζήτημα της κατοικίας», αντίστοιχα, που περιλαμβάνονται στο συλλογικό έργο Καυκαλάς, Γιαουτζή (1977, σ. 62-82).

νότητας» με στοιχειώδεις δομές αντιπροσώπευσης (εκλογή αξιωματούχων) μέσω της ανάδυσης μικρο-αστικών στρωμάτων (εξαγορά ελευθερίας) ορίζει ένα πρώτο στάδιο κατάργησης των νομικο-ταξικών διαφορών του Μεσαίωνα, κυρίως της διαφοράς ελεύθερου και ανελεύθερου. Σ' ένα δεύτερο στάδιο προκύπτουν νέες νομικο-ταξικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των σταδιακά ισχυροποιούμενων προυχόντων που μονοπωλούσαν τα δημοτικά αξιώματα (πατριίκοι) και ευγενών από οικογένειες ιπποτών (ιπλείς), ώστε, τέλος, το Δημοτικό Συμβούλιο ως δομή αντιπροσώπευσης να αποτελείται από τους πατριίκοις και τους αντιπροσώπους των συντεχνιών (15ος-17ος αι.). Δεν αρκεί όμως, η διττή αιτιότητα για την συγκρότηση της πόλης και τη θεμελίωση της έννοιας του πολίτη. Ο Μ. Βέμπερ επιμένει στο χαρακτήρα της πόλης ως αδελφότητας: τόσο η εξατομικευμένη πίστη σ' ένα θεό συμβάλλει στην υπέρβαση της θρησκευτικής οργάνωσης των πατριών (clan) για τους πληθυσμούς αυτούς που μετακινήθηκαν μαζικά στην πόλη, όσο και η ιδεολογική και πολιτισμική αναφορά στην πόλη μέσω της μεσαιωνικής αντίληψης περί δικαιώματος υποταγής σ' ένα κοινό αντικειμενικό νόμο, θεμελίωσαν την έννοια του πολίτη. Η αιτιότητα συμπληρώνεται με μια ανάλυση του αστικού φαινομένου και στο ιδεολογικό-θρησκευτικό πεδίο. Η τριπλή αυτή αιτιότητα είναι ο πυρήνας του έργου του Βέμπερ για την πόλη.

Στη συνέχεια, η λεπτομερέστατη ιστορικά και άρτια αναλυτικά συγκριτική διαπραγμάτευση ενισχύει τους ανωτέρω αιτιώδεις συσχετισμούς ανάδυσης του αστικού φαινομένου: η εξέλιξη του τύπου της πόλης των αρχοντικών γενών προς τον τύπο της ορκωτής αδελφότητας των δημοτών αναδεικνύει τον εξορθολογισμό στο πεδίο της πολιτικής και τη μετάβαση σε πιο ορθολογικές μορφές εξουσίας (δομές αντιπροσώπευσης, εκλεγμένοι υπάλληλοι, Συμβούλιο πόλης). Οι δομές αστεακής οργάνωσης, κυρίως όσον αφορά τη σύνθεση του Συμβουλίου με τις διακυμάνσεις στην κατανομή της εξουσίας μεταξύ πατριικών, συντεχνιών, εμπόρων και πολίταρχου, οι μορφές φορολογικής εξουσίας της πόλης επί των δημοτών, η αγορανομική εποπτεία του Συμβουλίου, η σχέση της πόλης με εξω-αστικές ομάδες (βασιλείς, βαρόνοι, ηγεμόνες, εκκλησιαστικές και μοναστικές ηγεμονίες), οδήγησαν κατά τον Βέμπερ –παρόλη την κρίση και παρακμή των μεσαιωνικών πόλεων κατά τον 16ο-17ο αι.– στη σύγχρονη κεφαλαιοκρατία και στο σύγχρονο Κράτος.

Εδώ βρίσκεται και το σημαντικό της διαπραγμάτευσης· θα υποστηρίξουμε ότι μέσω μιας αιτιακής ανάδειξης εκλεκτικών συγγενειών (*affinités electives*) στα πεδία της οικονομίας, της πολιτικής και θρησκείας – ιδεολογίας οδηγείται να υποστηρίξει ότι ο οικονομικός εξορθολογισμός είναι το

θεμελιώδες στη μετεξέλιξη προς την κατεύθυνση της μανιφακτούρας και της βιομηχανίας. Η οικονομική αιτιότητα του Μαρξ φαίνεται να συμπληρώνεται από την πολιτικο-θεσμική αιτιότητα του Βέμπερ και η ταξική αντίθεση από τη δυναμική των ενεργών κοινωνικών ομάδων που επιδιώκουν οικονομική ισχύ και πολιτική πρόσβαση στην εξουσία. Εδώ ακριβώς βρίσκεται και το σημείο που χρήζει κάποιας πιο εκτεταμένης συζήτησης σχετικά με τη σχέση της μαρξιστικής με τη βεμπεριανή προσέγγιση όσον αφορά τουλάχιστον το ζήτημα της ανάλυσης του χώρου που συνθετικά παρουσιάσαμε. Οι περισσότεροι συγγραφείς (Νικολαΐδου, 1993· Κανκαλάς, 1977, σ. 28-34· Savage and Warde, 1993, σ. 8· Saunders, 1993, σ. 36-38· Λεοντίδου, 1989, σ. 16· Χαστάογλου, 1990) επιμένουν στην πολιτική ή θεσμική ή ιδεολογική ανάλυση του Μαξ Βέμπερ χωρίς να επιμένουν σ' αυτό που έχει μια ιδιαίτερη σημασία για τη σχέση τόσο με τη μαρξιστική περί χώρου ανάλυση όσο και με τη γενικότερη σχέση της μαρξιστικής και βεμπεριανής προσέγγισης: Ο Βέμπερ, όπως και οι Μαρξ – Έγκελς, επιμένει στην οικονομική αιτιότητα ή ορθολογικότητα που είναι το βάθος και το πρώτο πεδίο ανάλυσης για το ζήτημα χώρου. Ναι μεν η «πόλη» του Βέμπερ αποτελεί μέρος της διαπραγμάτευσης των «μορφών ανομιμοποίητης εξουσίας του μεσαίωνα», όμως, ο συγγραφέας επιμένει ότι ο άνθρωπος του Μεσαίωνα είναι ένας *homo economicus* σε αντίθεση με τον πολίτη του αρχαίου άστεως που είναι ένας *homo politicus*. Στο σημείο ακριβώς αυτό, θεωρούμε ότι το έργο του Βέμπερ συμπληρώνει³⁴ κατά ένα τρόπο αυτό του Μαρξ στο επίπεδο των ευρύτερων μετασχηματισμών στην Ευρώπη του Μεσαίωνα και του νεότερου κόσμου. Πράγματι, η σύλληψη του Βέμπερ αρθρώνει και τις πολιτικές και ιδεολογικές πτυχές μετασχηματισμών προς τη νεωτερικότητα, αλλά θα ήταν ανακρίβεια να παραγκωνισθεί η λεπτομερέστατη ανάλυση των οικονομικών διεργασιών (ανάδυση μικρο-αστικών στρωμάτων και συγκρούσεις με άλλες τάξεις) που οδήγησαν –όπως ο ίδιος υποστηρίζει– σε μορφές πολιτικής νομιμοποίησης.

Για το ζήτημα της σχέσης Βέμπερ και Μαρξ, ο Παπαχρίστος (χ.χ., XIV) παραπέμποντας στον Lucien Goldmann αναφέρει τις κριτικές σε

34. Ο Ρ. Αρόν στο συμπέρασμά του για την εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης παρόλη τη διαπίστωση της κριτικής του Παρέτο και Βέμπερ στον Μαρξ, λέγει ότι ο Βέμπερ παραδέχεται το μείζον φαινόμενο της πάλης των τάξεων και τη μαρξιστική κληρονομιά, (Αρόν, 1984, σ. 403). Βέβαια, δεν συμπεραίνει κάτι ανάλογο για τον Ε. Ντυρκάιμ αν και όπως δείξαμε αυτός αναφέρεται στον «πόλεμο των τάξεων» ως αποτέλεσμα ενός «υποχρεωτικού καταμερισμού της εργασίας» το οποίο αναγνωρίζει ως αναγκαία προϋπόθεση λειτουργίας και συνοχής της κοινωνίας, βλ. Ε. Durkheim (1926, σ. 343 -370).

βάρος του πρώτου για τη σχέση προτεσταντισμού και καπιταλισμού, ότι στην πραγματικότητα ο Βέμπερ «απλώς αντέστρεψε την μαρξιστική άποψη» για τη σχέση υποδομής και εποικοδομήματος, δίδοντας το βάρος στο εποικοδόμημα, ενώ ήδη ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο* (*Le Capital*, σ. 1177) μιλούσε για τον προτεσταντισμό ως «ουσιωδώς αστική θρησκεία». Ο Φεραρότι (χ.χ., σ. XXXVII) στην εισαγωγή του βιβλίου του για τους κλασικούς της κοινωνιολογίας αναφέρει για τον Βέμπερ: «Σ' όλη του τη ζωή καταδιώκεται από ένα ερωτηματικό που ξαναγυρίζει σ' όλα του τα κείμενα, ρητά ή σιωπηρά: κι αν ο Μαρξ είχε δίκιο; Αν πραγματικά η οικονομική δομή από μόνη της, ή σαν ένα ουσιαστικό *primum*, ήταν η αποφασιστική δύναμη της κοινωνικής ανάπτυξης;... Αυτό είναι το βαθύτερο νόημα των ερευνών του πάνω στις σχέσεις ηθικής και οικονομικού κόσμου, θρησκειών και συστημάτων παραγωγής και κατανομής. Είναι η απόπειρα να επαληθεύσει τη μαρξιστική υπόθεση παραβιάζοντας το μονόπλευρο, είναι το μεγαλειώδες σχέδιο να δει την κοινωνική πραγματικότητα σαν σημείο συνάντησης ενός πλήθους παραγόντων – φυσικών, οικονομικών, ψυχολογικών, ηθικοπολιτιστικών – που δρουν συντονισμένα και σφαιρικά...». Ακριβώς στο πνεύμα αυτό της «επαλήθευσης» κινείται και η δική μου προσέγγιση στη βεμπεριανή περί χώρου ανάλυση μακριά από μανιχαϊστικές απόψεις που θέλουν τον Βέμπερ στους αντίποδες του Μαρξ. Μια ενδιαμέση θέση παρόμοια με αυτήν του Ρ. Αρόν εκφράζει και ο Α. Giddens (2002, σ. 60-61), παρόλο που συγκατανεύει ακούσια στη συμπλήρωση του Μαρξ από τον Βέμπερ: «Είχε επηρεαστεί (ο Βέμπερ) από τον Μάρξ, παρέμενε όμως έντονα κριτικός απέναντι σε μερικές από τις κυριότερες θέσεις του έβλεπε την πάλη των τάξεων ως λιγότερο σημαντική απ' ό,τι ο Μαρξ. Κατά τον Βέμπερ, οι οικονομικοί παράγοντες είναι σημαντικοί, οι ιδέες όμως και οι αξίες ασκούν εξίσου μεγάλη επιρροή στην κοινωνική μεταβολή».

Ερχόμαστε έτσι στο άλλο ερώτημα, το αν δηλαδή ο χώρος έχει μια βαρύνουσα σημασία στους κλασικούς. Θα απαντήσουμε καταφατικά χωρίς βέβαια να υποστηρίζουμε ότι αποτελεί το κέντρο της ανάλυσής τους, και αυτό, βέβαια, για συγκεκριμένους λόγους: Είναι οι πρωτοπόροι θεμελιωτές της κοινωνικής επιστήμης, ασχολούνται με ευρύτερους μετασχηματισμούς που έχουν οικονομική, πολιτική, πολιτιστική και ιδεολογική σημασία έτσι ώστε οι χωρικές εκδοχές των μετασχηματισμών να βρίσκονται σε ένα δεύτερο πλάνο ανάλυσης. Θεμελιώνουν τον προβληματισμό για το χώρο χωρίς τη γεωγραφική και περιγραφική αποτύπωση που θα τολμήσει η οικολογική προσέγγιση της σχολής του Σικάγο. Εδώ διαφέρει η προσέγγιση του Ντυρκάιμ σε σχέση με τους Μαρξ – Έγκελς και

Βέμπερ, διότι στο έργο του περιλαμβάνει εννοιολογικά εργαλεία περιγραφικής και ταυτόχρονα ερμηνευτικής προσέγγισης όπως υλική πυκνότητα, ηθική πυκνότητα, εσωτερικό κοινωνικό περιβάλλον.

Στο ερώτημα αν για τους κλασικούς ο χώρος αποτελεί παράγοντα που διαθέτει μια δική του δυναμική ή αν απλώς είναι υπόβαθρο της δράσης των ατόμων και των ομάδων, θα πούμε ότι δεν προβάλλεται ξεκάθαρα μια θετική ή αρνητική απάντηση μέσα από το έργο τους. Είθισται να λέγεται ότι η μαρξιστική θεωρία ορίζει το χώρο ως το πεδίο προβολής διαντιδράσεων που συμβαίνουν σε άλλο επίπεδο, όπως, για παράδειγμα, ο «χώρος ως καθρέπτης» των κοινωνικών μετασχηματισμών. Επισημαίνουμε το γεγονός ότι η πόλη για τον Μαρξ δομεί κατά ένα τρόπο την ιδεολογία του προλεταριάτου στεγάζοντας την αντίθεσή του με την αστική τάξη, ενώ για τον Βέμπερ είναι σαφές ότι «η πόλη απελευθερώνει» γεγονός που ορίζει μια πραγματική επίπτωση που εγείρει μια *σχετική αυτονομία* του χωρικού παράγοντα.

Ταυτόχρονα και «πιο λειτουργικά», ορισμένοι μετασχηματισμοί που προκύπτουν από την αλλαγή του όγκου και της πυκνότητας σχετίζονται με την ποιότητα της κοινωνικής αλληλεπίδρασης η οποία δεν αποτελεί άθροισμα των υπαρχουσών συνιστωσών (υλικών, ατόμων κ.ά.), αλλά τις ξεπερνάει και τις διαφοροποιεί. Έτσι, η θεώρηση του Ντυρκάιμ είναι διαφορετική από τις δύο προηγούμενες, καθώς επιχειρεί να θεμελιώσει την αυτονομία της κοινωνιολογίας ως νέας επιστήμης που μελετά τα κοινωνικά φαινόμενα. Η κοινωνική μορφολογία, τα εμπειρικά παρατηρήσιμα μεγέθη των κοινωνικών φαινομένων οφείλουν να μελετηθούν και να κατανοηθούν από τον κοινωνικό επιστήμονα. Δεν παρουσίασε ένα έργο που να αφορά τις μορφές χωρικής οργάνωσης, αλλά ο προβληματισμός του για την συγκρότηση της συλλογικής ζωής μέσα από τις έννοιες της υλικής και ηθικής πυκνότητας είναι αποτελεσματικός για τη χωρική ανάλυση. Η πύκνωση πληθυσμού και δραστηριοτήτων στο χώρο, η πόλη και ο εξαιρετικός καταμερισμός της εργασίας είναι δείκτες αλλαγής στην κοινωνική οργάνωση και σηματοδοτούν νέες εξελιγμένες μορφές συλλογικής ζωής. Οι οργανικές σχέσεις αλληλεγγύης οδηγούν στην ποιοτική αναβάθμιση των κοινωνιών, σε νέες μορφές δόμησης της συλλογικότητας, στην ανάπτυξη της ηθικής συνείδησης και αποτελούν ευκαιρίες αποφυγής της αλλοτρίωσης και της ανομίας των σύγχρονων κοινωνιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αρόν Ρ., 1984, *Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης*, Αθήνα, Γνώση, τόμ. 1, τόμ. 2.
- Castells M., 1977, «Θεωρία και ιδεολογία στην αστική κοινωνιολογία», στο Καυκαλάς Γ., Γιαουτζή Μ. (επιμ.), *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 113-139.
- Έγκελς Φ., 1977, «Οι μεγάλες πόλεις», στο Καυκαλάς Γ., Γιαουτζή Μ. (επιμ.), *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 62-67.
- Έγκελς Φ., 1977, «Πώς η αστική τάξη λύνει το ζήτημα της κατοικίας», στο Καυκαλάς Γ., Γιαουτζή Μ. (επιμ.), *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 68-82.
- Καυκαλάς Γ., Γιαουτζή Μ. (επιμ.), 1977, *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας.
- Λεοντίδου Λ., 1989, *Πόλεις της σιωπής: Εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά 1909-1940*, Αθήνα, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ.
- Lojkine J., 1977, «Συνεισφορά σε μια μαρξιστική θεωρία της καπιταλιστικής αστικοποίησης», στο Καυκαλάς Γ., Γιαουτζή Μ. (επιμ.), *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 140-174.
- Μαρξ Κ., Έγκελς Φ., 1989, *Η γερμανική ιδεολογία*, τόμος 1ος, Αθήνα, Gutenberg.
- Μαρξ Κ., Έγκελς Φ., 1977, «Μορφές ιδιοκτησίας, καταμερισμός της εργασίας και πόλη» στο Καυκαλάς Γ., Γιαουτζή Μ. (επιμ.), *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 44-61.
- Ντυρκάμ Ε., *Κοινωνικές αιτίες της αυτοκτονίας*, Αθήνα, Αναγνωστίδης.
- Ντυρκάμ Ε., 1978, *Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου*, Εισαγωγή, σχόλια: Λ. Μουσούρου, Αθήνα, Gutenberg.
- Νικολαΐδου Σ., 1993, *Η κοινωνική οργάνωση του αστικού χώρου*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Παπαχρίστος Κ.Α., κ.κ., «Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση», στο Φεραρότι Φ. (επιμ.), *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. VII-XXII.
- Simi J., 1977, *Κοινωνική πράξη και ιδεολογική σύγκρουση*, στο Καυκαλάς Γ., Γιαουτζή Μ. (επιμ.), *Η πόλη στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 175-222.
- Weber M., 1978, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, Αθήνα, Gutenberg.
- Weber M., 2003, *Η πόλη*, Εισαγωγή, σχόλια: Θ. Γκιούρας, Αθήνα, Κένταυρος.
- Φεραρότι Φ., «Εισαγωγή», στο Φεραρότι Φ. (επιμ.), *Οι κλασικοί της κοινωνιολογίας*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. XXIII-XLIII.
- Χαστάογλου Β., 1981, «Κριτική ανάλυση των κοινωνικών θεωριών για τον αστικό χώρο», στην *Επιστημονική Επετηρίδα της Πολυτεχνικής Σχολής, Τμήμα Αρχιτεκτόνων*, τόμ. Η΄ Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ.
- Χαστάογλου Β., 1990, «Πόλη και κοινωνική θεωρία», *Σημειώσεις για το μάθημα Κοινωνιολογία της πόλης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη, Υπηρεσία Δημοσιευμάτων.

Ξενογλώσση

- Burgess W. E., 1925, «The growth of the city. An introduction to a research project», στο Park R., Burgess E., McKenzie R., *The city*, Chicago, The University of Chicago Press, σ. 47-62.
- Castells M., 1972, *La question urbaine*, Paris, Maspéro.
- Durand J-P., 1994, «Karl Marx», dans K.V. Meter (ed.), *La sociologie*, Paris, Larousse, σ. 129-162.
- Durkheim E., 1926, *De la division du travail social*, Paris, Librairie Felix Alcan.
- Durkheim E., 1960, *Les formes élémentaires de la vie religieuse*, Paris.
- Godelier M., 1981, «D' un mode de production a l' autre: théorie de la transition», *Recherches Sociologiques*, vol. XII, no 2, σ. 161-195.
- Harvey D., 1973, *Social justice and the city*, London, E. Arnold Ltd.
- Harvey D., 1982, *The limits to capital*, Oxford, Basil Blackwell.
- Lefebvre H., 1972, *La pensée marxiste et la ville*, Paris, Castermann.
- Lefebvre H., 2000, *La production de l'espace*, Paris, Anthropos.
- Maloutas T., 1989, «Ontologie et conceptualisation de l' espace. Esquisse d'une approche phenomenologique», *Espaces et Sociétés*, σσ. 52-53, 205-224.
- Maloutas T., 2004, «Editorial: urban segregation and the European context», T. Maloutas (ed.), «Social change and segregation trends in European cities», *The Greek Review of Social Research, special issue*, 113 A', σ. 3-24.
- Marx K., 1960, *Le capital t. III*, Paris, Ed. Sociales.
- Merlin P., Choay F., 2000, *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Remy J., 1975, «Espace et théorie sociologique. Problématique de la recherche», *Recherches Sociologiques*, no 3, σ. 279-293, repris dans Remy J., Leclercq E., 1998, *Sociologie urbaine et rurale. L' espace et l' agir, entretiens et textes présentés par E. Leclercq*, Paris, Montréal, Québec, L' Harmattan, σ. 89-102.
- Remy J., Voye L., 1982, *La ville et l'urbanisation*, Bruxelles, Cabay.
- Savage M., Warde A., 1993, *Urban sociology, capitalism and modernity*, London, Macmillan Press.
- Treanton J.-R., 1995, «ville», στο Boudon, Besnard, Cherkaoui, Lecuyer (eds), *Dictionnaire de la sociologie*, Paris, Larousse, σ. 237-238.
- Sassen S., 1991, *Global cities*, Princeton, Princeton University Press.
- Saunders P., 1995, *Social theory and the urban question*, London, Routledge.
- Sayer A., 1992, *Method in social sciences*, Routledge.
- Van Meter K., 1994, *La sociologie*, Paris, Larousse.
- Weber M., 1971, *Economie et société*, τόμ. A', Paris, Plon.